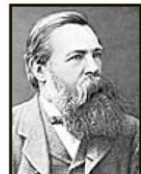

"Pyhäkoulu" jatkuu 8.5.2016

Työväenluokan toiminnalle yhtenäinen tieteellinen maailmankatsomus antaa pitkän aikavälin suunnan ja auttaa jäsentelemään oikein ajan kysymyksiä. Siksi tutkimme marxilaista maailmankatsomusta sunnuntai-iltaisin Helsingissä Hermannin kerholla os. Hämeentie 67, klo 17.00. **Järj. Kommunistien liitto ja DSL.**

Kokoonnumme seuraavan kerran su. 22.5.2016. Alkukesän aikana käsittelemme edelleen historiallista materialismia ja syvennämme opintoaineiston tuottamiseen liittyviä tietoja. Aiheesta "**Alkuyhteisöllinen ja orjayhteisöllinen yhteiskuntajärjestelmä**" alustaa **Heikki Männikkö**. Tämän jälkeen kokoonnumme kevätkaudella vielä seuraavasti: su. 5.6.-16

Sopivia perusteoksia historiallisen materialismin ja tämän aiheen opiskeluun ovat mm. seuraavat teokset: Marx ja Engels: **Kommunistinen manifesti**; M.Iovtšuk, T. Oizerman, I. Štšipanov: **Filosofian Historia** (Progress, 1982); Viktor Afanasjev: **Filosofian alkeet** (Progress, 1976); **Marxilais-Leniniläisen filosofian perusteet** (Progres) ; Nevalainen-Peltonen: **Marxilainen kansantaloustiede** (Kansankulttuuri) siv. 29-49; **Kansantaloustiede** (Karjalais-suomalaisen SNT:n valtion kustannusliike, Petroskoi 1956, suomennos täydennetyistä venäjänkielisestä painoksesta) Siv. 15-39

1. Historiallisen materialismin perusteista

1.1 Mitä on historiallisen materialismi ja mikä on sen tutkimuskohde?

Dialektisen materialismin ja erikoistieteiden keskinäissuhde määräytyy siten, että erikoistieteiden tutkimuskohdeena ovat materiaalin liikuntaa koskevat luontoa, yhteiskuntaa ja ajattelua tutkivat ilmiöt ja lainalaisuudet sekä niiden sovellutukset. Erikoistieteet tutkivat materiaalin liikelakien ja niiden osa-alueiden omia erikoisia spesifisiä lainalaisuuksia. Esimerkkejä lukemattomista erikoistieteistä voi mainita mm. kemia, orgaaninen kemia, fysiikka, ydinfysiikka, lääketiede, tähtitiede, kosmologia ym. Dialektinen materialismi puolestaan tutkii kaikkia niitä yleisiä lakeja, yhteyksiä ja ilmiöitä, jotka ovat yhteistä kaikelle materiaalille, kaikille erikoistieteille ja niiden tutkimusalueille. Tästä esimerkkeinä mm. materiaalin ja tajunnan keskinäissuhde, materiaalin yleiset ominaisuudet, dialektisen kehitysprosessin yleiset lainomaisuudet, dialektiikan yleiskäsitteiden (kategorioiden) merkitys luonnonilmiöiden prosessissa jne.

Historiallisen materialismin yhteydessä asia toimii vastaavalla tavalla, mutta sillä erotuksella, että tutkimusalueena on yhteiskunta. Historiallinen materialismi tutkii, miten dialektisen materialismin lait toimivat yhteiskunnassa yhteiskunnallisten ilmiöiden taustalla ja välittäjinä. On olemassa pelkästään yhteiskunnallisia ilmiöitä tutkivia erikoistieteitä. Niiden avulla tutkitaan mm. yhteiskunnallisen elämän eri puolia sekä yhteiskuntien kehitystä. Esimerkkeinä voidaan mainita mm. historiatiede, kansantaloustiede ja kielitiede. Aivan kuten luonnontieteiden piirissä dialektinen materialismi ei korvaa luonnontieteitä, vaan selvittää niiden tutkimustuloksiin perustuen maailman yleisiä ominaisuuksia, niin yhteiskunnan alueella historiallinen materialismi etsii yhteiskuntailmiöiden ja yhteiskuntakehityksen yleisiä lakeja ja ilmiöitä.

Historiallinen materialismi on filosofinen tiede, joka tutkii yhteiskuntaa kokonaisena järjestelmänä sekä niitä peruslakeja joiden mukaan yhteiskunta kehittyy ja toimii. Jos esimerkiksi tarkastelemme valtiota, niin historiallinen materialismi ei tee eroa, onko kyseessä Venäjän, Ranskan tai muinaisen Rooman valtio. Se selvittää, mitä tarkoitetaan valtiolla yleensä, mitkä ovat sen yhteiskunnalliset tehtävät, mitkä ovat sen syntymisen syyt tai sen kuoleutumisen ehdot.

Historiallinen materialismi selvittää, millainen on dialektisen materialismin ilmiöiden ilmenemismuoto yhteiskunnassa. Historian tutkija selvittää vain historiallisia tapahtumia. Kansantaloustiede selvittää mm. raha- ja tavaratalouteen liittyviä ilmiöitä. Kielitieteilijä selvittää puhekielen rakennetta ja kehitystä. Historiallisen materialismin tutkija selvittää dialektisen materialismin lakeja soveltaen yhteiskuntailmiöiden ja yhteiskuntakehityksen yleisiä ominaisuuksia ja tekee niiden perusteella koko yhteiskuntaelämää koskevia johtopäätelmiä. Tämän tutkimuksen materiaalina dialektinen materialismi käyttää eri yhteiskuntatieteiden saavutuksia. Historiallinen materialismi on yhteiskuntaan siirrettyä dialektista materialismia ja sen tutkimusalueena on koko yhteiskunta.

1.2 Historiallista materialismia ennakoiva kehitys

Historiallisen materialismin syntyminen oli tieteen ja filosofian kehityksen lainomainen seuraus. Aiemmin ihmiskunnan historiaan ja kehitykseen liittyvät tapahtumat olivat hämärän peitossa. Orja- ja feodalistisessa yhteiskunnassa kehitys oli niin hidasta, että pelkästään yhteiskunnan tapahtumia seuraamalla oli vaikeata nähdä yhteiskuntien kehitykseen liittyviä lainalaisuuksia. Kehityksen hitaus loi pohjaa metafyyisille katsomuksille. Oli myös helppo omaksua ajatus, jonka mukaan historian kehityksen perustana ovat kuninkaiden ja muiden mahtimiesten tahto ja ajatukset.

Kirjassaan sosialismin kehitys utopiasta tieteeksi Engels mainitsee, että jo varhain esiintyi itsenäistä liikehtimistä sen luokan taholta, joka oli työväenluokan edeltäjä. [Marx Engels, Valitut teokset kolmessa osassa, Edistys 1973 s. 105] Tätä vastaavasti myös maailmankatsomuksen alueella ilmeni orastavaa näkemystä tieteellisestä yhteiskuntakäsityksestä. Ranskalaiset materialistit esittivät 1700-luvullaihmisen, hänen katsomuksiansa ja käyttäytymisensä muovautuvan yhteiskunnan vaikutuksesta. Englantilaiset kansantaloustieteilijät Adam Smith ja David Ricardo etsivät yhteiskuntaluokkien perustaa taloustieteestä. Utopistisocialistit Henri Saint-Simon, Charles Fourier ja Robert Owen monissa kirjoituksissaan tulevaa kommunistista yhteiskuntaa. Kaikista neroneimauksista huolimatta tämä ns. esimarxilainen sosiologia (yhteiskuntatiede) oli luonteeltaan epätieteellistä, koska se oli idealistista. Kaikki nämä esimarxilaiset materialistit ja filosofit katsoivat "Aatteiden hallitsevan yhteiskuntaa". He eivät nähneet yhteiskuntaa materialistisena ja dialektisesti kehittyvänä kokonaisuutena.

Mutta yhteiskunnallinen kehitys koki muutoksen 1700- luvulta alkaen. Tuotantovoimien kehitys johti porvariston ja feodaalien voimistuvaan taisteluun vallasta. Tämä taistelu synnytti Ranskan ja Englannin porvarilliset vallankumoukset. Suurteollisuuden kehityksen tuloksena syntynyt työväenluokka tunnustettiin porvariston ja maanomistajien ohella kolmanneksi yhteiskunnalliseksi mahtitekijäksi 1830-luvulla. Tämä myrskyisä kehitys heijastui myös yhteiskunnalliseen ajatteluun. Historian myrskyisästä kehityksestä monien muiden tavoin Hegel teki johtopäätöksen, että yhteiskunnallista elämää hallitsevat muut voimat kuin hallitsijoiden tahto. Idealistina Hegel kuitenkin asetti tällaiseksi voimaksi maailmanjärjen. Englannissa kehittyi kansantaloustiede, joka etsi eri yhteiskuntaluokkien lähtökohtaa taloudesta, mutta tulonjaon puolelta. He näkivät voiton, maankoron ja työpalkan porvariston, maanomistajien ja työväenluokan perustana. A. Smith ja D. Ricardo loivat työnarvoteorian, jonka mukaan työ on kaiken rikkauten lähde. Samoina aikoina Englannin ja Ranskan filosofit alkavat nähdä luokkien taistelun suurten vallankumousten taustalla. Filosofi Helvetius korosti ympäristön ja olosuhteiden merkitystä yhteiskunnallisten mielipiteiden ja tapojen muotoutumiselle. Tämän kaiken ohella tapahtui luonnontieteiden nopea kehitys.

1.3 Tieteellinen näkemys yhteiskuntakehityksen yleisistä lainomaisuuksista tukee vain työväenluokan asemaa

Mutta tämä edelläkuvattu oli etsiskelyä, joka lisäsi määrällisesti sitä tietoutta ja kokemusta, mikä johti Marxin ja Engelsin filosofiassa suorittamaan läpimurtoon. Klassinen englantilainen taloustiede, ranskalainen materialismi ja historiantutkimus, saksalainen filosofia ja utopistisocialismi muodostivat **tiedollisen perustan** Marxin ja Engelsin historialliselle materialismille. Mutta työväenluokan syntyminen muodosti sen **yhteiskunnallisen perustan**. Filosofian ja aatteiden kehityksessä toteutuu laki, jonka mukaan mikä tahansa mikä tahansa aate- tai oppirakennelma muodostuu vallisevaksi vasta, kun on olemassa se sosiaalinen

ihmisryhmä, jonka etuja tämä oppirakennelma tai näkemys palvelee. Tämä periaate ei katso sitä onko kyseessä tieteellinen tai epätieteellinen näkemys. Taantumuksellisten yhteiskuntaluokkien etuja ovat aina palvelleet epätieteelliset ideologiat. Marx ja Engels löysivät historiallisen materialismin lainomaisuudet vasta asettuessaan itse työväenluokan asemaan.

Koulutukseltaan Marx oli lakimies ja aikansa radikaalien tapaan hän hakeutui vasemmistolaisten Hegelin kannattajien joukkoon. Hegelin ajatuksista hän yritti tehdä ateistisia johtopäätöksiä. Työväenluokka oli silloin 1830-luvulla nouseva luokka ja siihen aikaan toimi erilaisia pikkuporvarillisia ja ammatillisia työväenjärjestöjä. Marx ajautui lähemmäs työväenluokkaa ja ajatustensa vuoksi häneltä kiellettiin opettaminen silloisissa yliopistoissa. Aikansa lehdissä hänen oli vaikea saada julkaistuksi ajatuksiaan. Silloin hän pestautui mm. Moselin viiniviljelijöiden edistykseelliseen Reinin lehteen ja kirjoitteli artikkeleita myös muihin edistykseellisiin lehtiin. Hegeliläisenä Marx oli omaksunut dialektiikan. Mutta vaikka Hegel idealistina oli kyennyt, tekemällä yleistyksiä luonnontieteiden saavutuksista, löytämään yleiset kehityksen lainomaisuudet, niin idealistina piti hän näitä ilmiöitä maailmanjärjen olennoitumina t. heijastumina ihmisten tajunnassa. Mutta kuten on todettu, yhteiskuntaan saakka hän ei kyennyt dialektiikkaansa ulottamaan. Siksi hän ajatteli, että yhteiskunta on maailmanjärjen korkein olennoituma. Tähän perustui Hegelin käsitys laista, jonka mukaan laki on absoluutti, jostain annettu, ja siksi yhtäläinen ja sama kaikille. Kirjoitellessaan viiniviljelijöiden- sekä työväenlehtiin seurasi Marx lakimiehen ominaisuudessa myös sen aikaisia oikeudenkäyntejä. Hänen huomiotaan kiinnitti mm. puuvarkauksiin ja salametsästyksen liittyvät jutut. Tilanomistajat olivat saaneet aikaan lain, jonka perusteella köyhiä talonpoikia rankaistiin ankarasti sakoilla puuvarkauksista ja salametsästyksestä. Marx päätteli, että rikkomukset olivat kuitenkin vähäisiä etenkin, kun puiden keräily ja riistan hankinta olivat monelle köyhälle aivan välttämättömiä. Tästä Marx oivalsi, että laki todellisuudessa on ihmisten tekemä ja, että viime kädessä se palvelee hallitsevan luokan etuja. Marx oivalsi myös, että siksi ajatus maailmanjärjestä on ”hölynpölyä”. Koska kerran ei ole maailmanjärkeä, täytyy Hegelin dialektiikan vastata todellisen materiaalisesta maailman kehityslakeja. Saman päättelyn mukaan myös yhteiskunnan kehityksen lainomaisuudet on löydettävissä yhteiskuntaa itseään tutkimalla. Marxin löytö oli, että hän hylkäsi idealismin, yhdisti materialismin ja dialektiikan sekä ulotti tämän yhteiskunnan tutkimukseen.

Omalla tahollaan Engels päätyi samaan ajatukseen. Hegelin ajatus maailmassa käynnissä olevasta aktiivisesta dialektisesta muutoksesta ja kehityksestä johti Engelsin ajattelemaan, että miksi sitten porvariston herruus jatkuisi ikuisesti? Vuonna 1841 Engels hyökkäsi idealisti Schellingiä vastaan ja esitti Hegelin filosofialle vallankumouksellisen tulkinnan. Hän huomasi ristiriitaisuuden Hegelin filosofian dialektisen menetelmän ja vanhoillisen pysyvän järjestelmän välillä. Dialektinen metodi vaati tarkastelemaan todellisuutta jatkuvasti muuttavana, kun taas yhteiskuntajärjestelmä oli saavuttanut Hegelin mukaan huippunsa Länsi-Euroopassa.

Nämä löydöt avasivat Marxille ja Engelsille portit yhteiskunnan kokonaisvaltaiseen tutkimiseen. On vielä kerran korostettava sitä, että vasta työväenluokan muodostuminen oli se tekijä, joka nosti tieteellisen yhteiskuntakehityksen lainomaisuudet tutkimuksen kohteeksi.

1.4 Yhteiskunta oli idealistisen ajattelun viimeinen pakopaikka

Esimarxilaiset filosofit olivat idealisteja siksi, että silloin yhteiskuntaa ei kyetty selvittämään materialistisesti. Samoin myöskään esimarxilaiset materialistifilosofit eivät kyenneet ymmärtämään yhteiskuntaa materialistisesti. Marxin ja Engelsin suuri ansio oli siinä, että he karkottivat idealismin yhteiskuntatieteistä ja asettivat myös yhteiskuntailmiöt ja yhteiskuntakehityksen tieteelliselle materialistiselle jalustalle. He ratkaisivat oikein historiallisen materialismin peruskysymyksen ja määrittelivät oikein sen pääväittämän: ”Yhteiskunnallinen oleminen määrää yhteiskunnallisen tajunnan.” Yhteiskunnalliseen olemiseen kuuluu aineellinen elämä eli ihmisten tuotannollinen toiminta ja tuotantoprosessi sekä ihmisten välille muotoutuvat taloussuhteet. Yhteiskunnalliseen tajuntaan kuuluu mm. ihmisen henkinen elämä, heidän käytännöllistä toimintaansa hallitsevat aatteet, teoriat ja näkemykset. Yhteiskunnallisen olemisen ensisijaisuus marxilla ja Engelsillä tarkoitti sitä, että ennen kuin harrastetaan tieteitä ja taiteita, tulee olla olemassa jonkinlainen toimeentulo. Tästä seuraa, että aineellisen

tuotannon aste kussakin yhteiskunnassa määrää sen perustan, jolta kehittyvät ihmisten valtiolliset laitokset, tiede, taide, filosofia ja jopa uskonto.

Miksi yhteiskunta voidaan ymmärtää idealismin viimeisenä pakopaikkana. Tämä perustuu siihen, että yhteiskunta kokonaisuudessaan on niin monimutkainen organisaatio, että pelkästään ulkoisen tarkastelun avulla siinä oli hyvin vaikea löytää selkeitä lainalaisuuksia. Tämä voidaan ymmärtää myös sen kautta, että materian kehityksen aikajanalla materian yhteiskunnallinen liike syntyi viimeisenä. Se on monimutkaisin, koska se on sitä edeltävien materian liikelakien synteesi. Ihmisen tiedostus kehittyy yksinkertaisemmista ilmiöistä monimutkaisimpiin. Niinpä ihmisen tiedostus kehittyikin näkemään ensinnä fysiikan (mekaniikan) lainalaisuudet ja vasta sen jälkeen kemian, biologian ja viimeisenä yhteiskunnan lainalaisuudet. Siksi filosofian piirissä varsin pitkään yhteiskuntaa koskevien käsitysten osalta säilyivät idealistiset, metafysiset näkemykset. Yhteiskuntataloudellisen muodostuman käsitteessä marxilaiset osoittivat yhteiskuntailmiöiden kiinteän yhteyden toisiinsa sekä asettivat yhteiskuntailmiöt tieteelliselle perustalle.

1.5 Työ on luonut ihmisen. Yhteiskunta on työn ympäristö

Engels perusteli selkeästi yhteiskunnan paikan maailmassa sekä sen materiaalisuuden. Hän jakoi materian liikkeen perusmuodot mekaaniseen, fysiikalliseen, kemialliseen, biologiseen ja yhteiskunnalliseen (sosiaaliseen) liikkeeseen. Tämä ajatus lähti periaatteesta, että maailmankaikkeudessa materia kehittyi dialektisesti. Sen mukaan materian rakenne kehittyi aina ensin määrällisesti ja saavutettuaan rakenteellisen huippunsa t. vaiheen, jolloin kehitys ei voi enää edetä sen hetkistä kehityslinjaa noudattaen tapahtuu materian rakenteessa dialektiikan lakien mukainen laadullinen harppaus. Materian liikemuodot ovat juuri tällaisia materian kehityksen askelmia. Engels esitti ajatuksen, että materian kunkin liikemuodon korkein kehityskohta on samalla kehitysportaikon seuraavan monimutkaisemman liikemuodon lähtökohta. Sen mukaan kunkin liikemuodon puitteissa kehitysprosessi saavuttaa määrällisesti korkeimman kohtansa, jossa kyseisen liikemuodon kannalta "valmis kappale" muuttuu samalla seuraavan liikemuodon "soluksi" (Kedrov, Engelsin Luonnon Dialektiikasta, s. 88).

Materian yhteiskunnallinen liike irtaantuu itsenäiseksi materian biologisesta liikunnasta. Biologisen evoluution (kehityksen) prosessissa eri eläinlajit kehittävät erilaisen tavan hankkia ympäristöstään ravintoa. Koko biologisen kehityksen kirjo elämän prosessit omaksuneesta valkuaisainemolekyylisestä aina lihan- ja kasvissyöjänisäkkäisiin on esimerkki siitä, miten eläinlajit kehittyvät kilpaillessaan ravinnonhankintatavoista. Biologinen evoluutio saavutti väistämättä sen määrällisen vaiheen, jossa kaikki potentiaaliset ravinnonhankintamuodot (ekologiset lokerot) oli hyödynnetty. Tässä vaiheessa syntyi mahdollisuus laadullisesti uudentyypiselle elämänmuodolle. Syntyi kädellisten ryhmät, jotka alkoivat muokata ympäristöään. Nämä omaksuivat saalistuksessa ja puolustuksessa yhteistyön ja työvälineiden käytön. Työ on ihmisen tarkoituksenmukaista toimintaa. Voidaan katsoa, että jo ensimmäiset kädellisten lajit, jotka hankkivat ravintonsa työn avulla, muodostivat myös sosiaalisen yhteisön eli yhteiskunnan. Tämä saattoi tapahtua noin 4 miljoonaa vuotta sitten. Biologinen kehitys saavutti nyt vaiheen, jossa työ muuttui biologista valintaa ohjaavaksi tekijäksi. Työn edellytyksiin kuuluvat pystykäynti, käden anatominen muotoutuminen työhön soveltuvaksi, puhekieleen soveltuvien ääninelinten muotoutuminen, aivojen rakenteen kehittyminen puhuttujen käsitteiden ymmärtämiseen ja muokkaamiseen, laajakirjoisten aistinelinten muotoutuminen ottamaan vastaan tietoa ympäristöstä jne. Biologinen evoluutio kehittyi nyt uralla, jossa ne lajit, jotka valinnan ja olemassaolon taistelun tuloksena omaksuivat täydellisimmässä muodossaan edellämäinittuja työn edellytyksiä saattoivat selviytyä voittajana. Lopputuloksena oli nykyihminen ja yhteiskunta.

Merkittävää on huomata, että sosiaalinen yhteisö, yhteiskunta, muodosti sen ympäristön, jossa työmenetelmien täydellistymisen kautta ihmiseen johtanut biologinen evoluutio tapahtui, koska työ itsessään edellyttää yhteisön olemassaoloa. Siksi voidaan esittää väite, että **työ on luonut ihmisen ja yhteiskunta on työn ympäristö**. Ihminen on yksi kokonaisuus (ykseys), jonka eri puolia ovat mm. työ ja yhteiskunta sekä ihminen biologisena kokonaisuutena. Tämän kaiken tuloksena ihmiselle syntyi tajunta, jonka ansiosta nykyihmisten muodostama yhteiskunta muokkaa ympäristöään monin verroin nopeammin,

kuin mitä tarvitaan biologiseen sopeutumiseen. Siksikään biologinen evoluutio ei tuota enää uusia ihmistä korkeampia elämänmuotoja. "Esi-isiemme" kanssa rinnakkain eli vielä 30000 vuotta sitten useita nykyihmiselle hyvin läheisiä ihmislajeja mm. Neandertalin ihminen, jotka sitten eri tavoin sulautuivat nykyihmiseksi. Tämän jälkeen ihmiskunta on irtaantunut biologisesta evoluutiosta ja lähes kokonaan omaksunut yhteiskunnallisen evoluution.

1.6 Historiallisen materialismin merkitys

Historiallinen materialismi on työväenluokalle välttämätön työkalu yhteiskunnallisessa toiminnassa. Tilanteessa, jossa työväenluokka on hyvin perillä aikansa tieteen saavutuksista ja kykenee soveltamaan niitä maailmankatsomukseensa, kykenee työväenluokka tarkastelemaan nyky-yhteiskuntaa laajalla skaalalla sekä arvioimaan yhteiskuntakehitystä pitkällä ajanjaksolla eteenpäin. Tämä luo perustan työväenluokan kapitalisminvastaisen luokkataistelun strategian ja taktiikan tarkalle kehittelylle. Maailmankatsomuksen ja historiallisen materialismin mukaisen yhteiskunta-analyysin korkea taso karkottaa työväenliikkeen piiristä pikkuporvarilliset ja epätieteelliset ideologiat. Tällä tavalla marxilaisen filosofian korkea taso on yksi keskeisimpiä perusteita työväenliikkeen yhtenäisyydelle. Se luo yhtenäisen tieteellisen tehtävänasettelun ja arvomaailman. Tänäpäin 2000-luvun toisella vuosikymmenellä tilanne on täysin päinvastainen. Työväenluokan piirissä maailmankatsomuksellinen tieto on hyvin "hakusessa" ja liikkeen hajaannus on "päättä särkevä". Historiallinen materialismi selvittäessään historian ja yhteiskuntakehityksen lainalaisuuksia voi olla muiden yhteiskuntatieteiden metodologinen perusta, jonka avulla voidaan arvioida muiden ilmiöiden paikka ja merkitys yhteiskuntaelämässä.

1.7 Historiallinen välttämättömyys, ihmisen tietoinen toiminta ja vapaus

Marxilaisuuden vastustajat sekä porvariston, että pikkuporvarillisen vasemmiston piirissä yrittävät löytää ristiriitaa marxilaisen maailmankatsomuksen sekä samalla historiallisen materialismin perusteista. He syyttävät meitä determinismistä, eli luottamisesta tapahtumien ennalta määräytyvyyteen, koska väitämme ihmiskunnan sosialistisen tulevaisuuden olevan yhteiskunnallinen välttämättömyys. Samalla he arvostelevat meitä ihmisen oman tietoisuuden toiminnan ja vapaan tahdon väheksymisestä. Nämä "asiantuntijat" eivät kuitenkaan tiedä mistä puhuvat. Tämä perustuu siihen, että yhteiskuntakehityksen lainalaisuudet esiintyvät tendensseinä, jotka raivaavat itselleen tiensä monien esteiden, ristiriitojen ja yhteentörmäysten läpi. Tämän mukaan kullakin historiallisella hetkellä on olemassa enemmän kuin yksi mahdollisuus toimia. Työväenluokka ei saavuta mitään jos toimitaan väärin. Toimimalla oikein päästään oikeaan ja samalla työkansaa hyödyntävään lopputulokseen. Marxilaisuus osoittaa, että kansanjoukkojen tulee toimia oikein, niin "pitkässä juoksussa" se johtaa myös sosialistiseen lopputulokseen. Historiallinen välttämättömyys ei siis ollenkaan ole samaa kuin ennakoita määrääminen. Tulee nähdä, että historiallisen välttämättömyyden ja objektiivisten yhteiskuntakehityksen lakien tunteminen ei vapauta työväenluokkaa toiminnasta, vaan osoittaa tämän toiminnan merkityksen ja välttämättömyyden. Engels totesi, että "Tahdon vapaus on kykyä tehdä ratkaisu asiantuntemuksella". Samassa kohdassa Engels totesi, että "vapaus on siis luonnon välttämättömyyksiensä tiedostamiselle perustuvaa valtaa itsemme ja ulkoisen luonnon yli; se on siten välttämättä historiallisen kehityksen tuote." [Engels, Anti Dühring; Marx Engels, Valitut teokset, Progress 1979, osa 5 s. 297] Se mitä Engels sanoo tässä luonnon laeista, koskee täydellisesti myös sosiaalisia lakeja, vapauden ja välttämättömyyden suhdetta yhteiskuntaelämässä.

1.8 Ei liian tiukkoja rajoja filosofian ja erikoistieteiden välille

Historiallinen materialismi on ihmiskunnan historian tarkastelua dialektisen materialismin keinoin. Mutta sitä voi myös pitää yleisen tason historiatieteenä. Siksi tässä esityksessämme emme halua vetää jyrkkää raja filosofian ja erikoistieteiden väliin. Olemmekin yhtenä esimerkkinä tarkastelleet mm. tuotantovoimia ja sitä miten ne toimivat yhteiskunnassa. Näin siitä huolimatta, vaikka tuotantovoimien tämänkaltaisen tarkastelu kuuluu myös marxilaisen kansantaloustieteen piiriin. Tämä on perusteltua myös siksi, että Marxin ja Engelsin mukaan yhteiskunnallinen oleminen on peruskysymys ja määrää yhteiskunnallisen tajunnan. Lisäksi tuotantovoimien ja tuotantosuhteiden vastaavuuden laki on yksi keskeisiä yhteiskuntakehitykseen vaikuttavia lainalaisuuksia.

2. Yhteiskuntataloudellinen muodostuma

Yhteiskuntataloudellisten muodostumien teoria on historiallisen materialismin kulmakiviä. Teorian mukaisesti yhteiskunnallinen kehitys on eheä lainmukainen prosessi. Tämä materialistinen historiakäsitys luo pohjan historian tutkimiselle. Karl Marx esimerkiksi tutki kapitalistisen yhteiskuntataloudellisen muodostuman syntymisen ja kehittymisen lainalaisuuksia Pääomassaan.

2.1.1 Yhteiskuntataloudellisen muodostuman käsite

Yhteiskuntaelämän ja historian kehityksen perustana on aineellisten hyödykkeiden tuotantotapa. Mitään yhteiskunnallista ilmiötä ei voi ymmärtää ymmärtämättä sen synnyttänyttä tuotantotapaa. Yhteiskuntataloudellisen muodostuman käsitteessä heijastuu kaikkien yhteiskunnallisten ilmiöiden alisteisuus tuotannon materiaalisille suhteille.

Yhteiskuntaelämän kaikki puolet ovat elimellisessä yhteydessä toisiinsa, minkä vuoksi Lenin luonnehtikin yhteiskuntataloudellista muodostumaa yhtenäiseksi, eheäksi sosiaaliseksi organismiksi. Näin ollen yhteiskuntataloudellinen muodostuma ei ole yksilöiden muodostama ryhmä eikä yhteiskunnallisten ilmiöiden mekaaninen summa. Kaikkia yhteiskuntaelämän osia on tarkasteltava yhteydessä toisiinsa. Juuri tätä eheää kokonaisuutta tarkoittaa yhteiskuntataloudellinen muodostuma.

Tärkeimmät eli määräävät yhteiskuntasuhteet ovat tuotantosuhteet. Tuotantosuhteista löytyy objektiivinen kriteeri yhteiskuntaelämässä esiintyvän oleellisen ja ei-oleellisen määrittelyä varten. Se teki mahdolliseksi havaita toistuvuus ja säännöllisyys eri maiden järjestelmissä. Objektiivisen kriteerin avulla määritellään, mikä historiassa on oleellista ja määräävää ja mikä johtuu määräävästä tekijästä eli on toissijaista. Porvarillinen historiakäsitys on yleensä subjektiivinen, jolloin niiden arvojen valinta, joiden kannalta historiaa arvioidaan, on mielivaltaista.

Yhteiskunnan historia on yhteiskuntataloudellisten muodostumien kehityksen ja vaihdunnan historiaa. Yhteiskuntataloudellisia muodostumia erotetaan yleensä viisi:

- 1) alkukantainen yhteisö
- 2) orjanomistuksellinen yhteisö
- 3) feodaalinen yhteisö
- 4) kapitalistinen yhteisö
- 5) kommunistinen yhteisö

Alkukantaisen yhteisön aikana muovautui ihminen ja syntyivät yhteiskunnan edelleen kehittymisen edellytykset. Alkukantaisen yhteisön tilalle tulivat antagonistiset luokkayhteiskunnat. Näille muodostumille on ominaista eriarvoisuus, ihmisten riisto ja luokkien välinen taistelu. Kapitalismi on viimeinen luokka-antagonistinen muodostuma kun taas kommunismi on epäantagonistinen.

Nämä yhteiskuntamuodostumat eivät välttämättä ole perättäisiä, joillakin kansoilla kehitys voi hidastua ja jotkut voivat hypätä yli kokonaisia muodostumia. Voi olla myös erilaisia siirtymäkausia. Kaikesta huolimatta historiassa esiintyy kuitenkin tiettyä toistuvuutta, säännöllisyyttä ja lainomaisuutta.

Yhteiskuntataloudellinen muodostuma on yhteiskuntatyyppi, eheä sosiaalinen järjestelmä, joka toimii ja kehittyy omien erikoislainalaisuuksien mukaan kyseisen tuotantotavan perustalla.

2.1.2 Yhteiskuntataloudellinen muodostuma monimutkainen kokonaisuus

Marxilaisessa yhteiskuntatieteessä on muodostettu käsite "yhteiskuntataloudellinen muodostuma". Tämä perustuu siihen, että yhteiskunnassa vaikuttavat samaan aikaan useat erilaiset tekijät ja lainalaisuudet. Näistä voimme mainita esim: tuotantovoimien ja tuotantosuhteiden vastaavuuden laki, maantieteellisten tekijäin vaikutus, perustan ja päällysrakenteen vuorovaikutus. Näiden suhteiden kokonaisuutta nimitämme yhteiskuntataloudelliseksi muodostumaksi. Sen aineellisena ja taloudellisena perustana on erilaisten hyödykkeiden tuotantotapa. Siis selkärankana taloudellinen perusta ja henkisenä pohjana päällysrakenne. Tuotanto, perusta ja päällysrakenne ovat yhteiskuntataloudellisen muodostuman tärkeimpiä renkaita, jotka

ilmenevät kussakin yhteiskuntamuodostumassa eri tavalla. Yhteiskuntataloudelliseen muodostumaan kuuluu lukuisia muitakin vaikuttavia ilmiöitä, joita ei välttämättä aina voi sijoittaa mihinkään näistä em. renkaista. Näistä voisi mainita esim: puhekieli, perheen ja avioliiton muoto, historialliset ihmisyhteisöt (suku, heimo, kansa ja kansakunta). Kehityksen kuluessa näiden kaikkien ominaisuuksien yhteisvaikutus ilmenee siten, että ne kaikki kokevat muutoksia. Alkuyhteisöllisessä tuotantotavassa ensimmäiset ihmisyhteisön muodot ovat suku ja heimo, feodalistisessa tuotantotavassa kansa ja kapitalistisessa tuotantotavassa kansakunta. Tuotantovoimien kehityksen mukana muuttuvat tuotantotapa, puhekieli ja sen rakenne. Perheen ja avioliiton rakenne kokevat yhteiskuntakehityksen kuluessa muutoksia. Kaikki sosiaaliset ilmiöt ovat yhteiskunnassa elimellisessä yhteydessä toisiinsa joko suoraan tai välillisesti. Yhteiskuntakehityksessä ilmenee näiden kaikkien tekijöiden yhteisvaikutus ja se tekee yhteiskunnasta hyvin monimutkaisen sosiaalisen ja taloudellisen organisaation. Yhteiskuntataloudellinen muodostuma on siis monimutkainen dialektinen kokonaisuus, jossa kaikki vaikuttavat suoraan tai välillisesti toisiinsa.

2.1.3 Yhteiskuntakehityksessä toistuvuuden muutokset nopeita

Aikaisemmin yhteiskunnan historia ilmeni ihmisille satunnaisten tekijöiden kaoottisena summana, jossa merkittäväksi tekijäksi saatettiin ymmärtää esimerkiksi hallitsijoiden ominaisuudet ja tekemiset. Historiallisessa materialismissa päästään selville erillisistä yhteiskuntakehityksen lainalaisuuksista ja siitä miten nämä yhdessä vaikuttavat toisiinsa ja synnyttävät kullekin ajalle ominaisen yhteiskuntataloudellisen muodostuman, jolle on ominaista kehitys ja toistuvuus. Elottomassa maailmassa toistuvuus voi olla pitkälläkin ajanjaksolla samanlaista, mutta sielläkin kehityksen tuloksena ilmiöiden toistuvuudessa tapahtuu kehitystä ja muutoksia. Varsinkin biologisessa ympäristössä kehityksen tuloksena toistuvuuden muutokset ovat selkeästi nähtävissä. Mutta nämä kaikki vaativat asioiden tieteellistä ymmärtämistä. Yhteiskuntakehityksessä toistuvuus on nopeaa ja siellä vanha yhteiskuntataloudellinen muodostuma korvautuu uudella ja täydellisemmällä. Yhteiskuntataloudellisen muodostuman käsitteen selvittäminen toi esiin yhteiskuntakehityksen kausittaisen luonteen, jota kuvaavat alkuyhteisöllinen, feodaalinen, kapitalistinen ja kommunistinen yhteiskuntataloudellinen muodostuma. Yhteiskuntakehityksen toistuvuutta voi hyvin mallintaa dialektiikassa kieltämisen kieltämisen lain kautta.

2.2.1 Tuotantotapa on yhteiskuntakehityksen tärkein määräävä voima

Elämän evoluution dialektisessa kehityksessä ihmiseen ja yhteiskuntakehitykseen suuntautuva linja miljoonia vuosia sitten löysi laadullisesti uuden ns. Ekologisen lokeron. Se oli kyky tehdä työtä. Ihmiseen johtavassa linjassa työ muuttui valintaa ohjaavaksi tekijäksi (katso _____). Työn kehitys edellytti yksilöiden välillä laajaa järjestäytyneitä yhteistyötä. Yhteiskunta oli työn ympäristö. Ihminen ei elä ilman ruokaa, asuntoa ja vaatteita. Niiden tuottamiseksi on tehtävä työtä. Samanaikaisesti työn edellytykset (tuotantoprosessi) tulee koko ajan uusintaa. Tässä yhä merkittävämmäksi tulee kysymys siitä miten välttämättömän aineellisen tuotannon uusintaminen järjestetään, että samalla säilytetään ekologinen ja yhteiskunnallinen ympäristö äärettömään tulevaisuuteen elinkelpoisena ja koko ekosysteemille turvallisena. Ihmiselämä on mahdotonta ilman tuotannollista toimintaa ja siksi yhteiskuntakehityksen tärkein ja määräävä tekijä on aineellisten hyödykkeiden tuotanto ja sen uusintaminen. Yhteiskuntakehityksessä seuraavat dialektisesti toisiaan erilaiset tuotantotavat (yhteiskuntataloudelliset muodostumat), jotka eroavat toisistaan siinä miten hyödykkeiden tuotanto ja tuotannon edellytysten uusintaminen tapahtuu.

2.2.2 Tuotantovoimat ja niiden rakenne.

Ihmisyhteiskunta syntyi hyödykkeiden tuotannon kautta. Marxilaisen teorian mukaan aineelliset elämänehdot määräävät lopulta koko yhteiskunnan luonteen ja sen kehityksen. Tuotantoelämä on ihmisyhteiskunnan perusta. Työprosessi on vuorovaikutus yhteiskunnan ja luonnon välillä. Tuottaessaan hyödykkeitä yhteiskunta kehittää työmenetelmiä, keinoja hyödyntää luontoa. Näitä hyödykkeiden tuottamismenetelmiä kutsumme **tuotantovoimiksi**. Tuotantovoimat ilmaisevat ihmisen suhteen luonnonvoimiin ja luonnonesineisiin, joita yhteiskunta käyttää aineellisten hyödykkeiden tuotantoon.

Tuotantovoimat ovat ihmisen käytännöllisen toiminnan tulos. Tuotantovoimat koostuvat ensinnäkin **työvälineistä ja tuotantokalustosta**. Yhteiskunnallisiin tuotantovoimiin kuuluvat myös **työn esineet**, joita työvälineillä ja tuotantokalustolla muokataan tavaroiksi t. hyödykkeiksi. Kaikki työn esineet ovat luonnosta peräisin. Työn esineitä on kahta lajia. Osa työn esineistä on ensimmäistä kertaa työn esineenä (maaperästä louhitut malmit tai kivihiili) ja toiset ovat läpikäyneet useita jalostusasteita (puolivalmisteet, raaka- aineet). Työn esineitä ja työvälineitä kutsutaan yhteisellä nimellä **tuotantovälineiksi**. Lisäksi tuotantovoimiin kuuluu tärkeimpänä tekijänä **ihmistyö, työvoima**. Ihmistyö on työvoiman tuotannollista kuluttamista. Tuotantovoimat ovat yhteiskunnallisen kehityksen kuluessa olleet jatkuvan dialektisen kehityksen kohteena ja kehittyvät edelleen kiihtyvällä vauhdilla. Nykyaikaisen kapitalistisen ja sosialistisen yhteiskunnan tuotantovoimat ovat aivan eri tasolla esim: alkuyhteiskuntaan verrattuna. Yhteiskunnallisen tuotannon kehitysasteen ratkaisevin osoitin ovat ennen kaikkea tuotantokalusto.

2.2.3 Tuotantosuhteet

Tuotantovoimat ovat kuitenkin tuotannon toinen, sen materiaallinen puoli. Tuotannon toisen puolen muodostavat **tuotantosuhteet**, jotka ilmaisevat, missä suhteessa ihmiset ovat tuotannossa toisiinsa sekä itse tuotantoon. Tuotantosuhteiden tyyppi määräytyy kolmen perusseikan perusteella. Tärkein tuotantosuhteita määräävä tekijä on **tuotantovälineiden omistusmuoto** eli se kenen hallussa ovat tuotantovälineet. Erotamme kaksi omistusmuodon perustyyppiä: **yhteiskunnallisen omistuksen** ja **yksityisen omistuksen**. Kun tuotantovälineiden yhteiskunnallinen omistus luo keskeisimmän perustan yhteiskunnan eri jäsenten tasa- arvolle, niin tuotantovälineiden yksityinen omistus luo pohjan eriarvoisuudelle ja riistolle. Tämä perustuu siihen, että kun tuotantoa ei voi olla ilman tuotantovälineitä, niin tuotannon tuloksista myös valtaosa joutuu omistajien haltuun ja ne jotka eivät omista tuotantovälineitä joutuvat riippuvuussuhteeseen tuotantovälineiden omistajista. **Alkuyhteisöllisissä tuotantosuhteissa** yhteisö omisti yhdessä tuotantovälineet ja tuotannon tulokset. **Orjanomistuksellisissa tuotantosuhteissa** suurmaanomistajat ja hallitsijat omistivat tuotantovälineet sekä usein myös sen ihmisen, joka teki työtä tuotantovälineillä. **Feodalistisissa tuotantosuhteissa** feodaaliherrat omistivat tuotantovälineet ja maan siten, että maata viljelevä ihminen oli sidottu maahan ja kulki sen mukana. Feodaaliherrat riistivät alustalaisiaan erilaisilla veroilla ja velvoitteilla. **Kapitalistisissa tuotantosuhteissa** työläinen on näennäisesti vapaa. Kapitalistit omistavat kuitenkin kaikki tuotantovälineet ja riistävät työläisen työstä vastikkeettomasti lisäarvon. **Sosialistisissa tuotantosuhteissa** vallitsee uudelleen yhteiskunnallinen omistus, joka tekee mahdolliseksi suunnitella yhteiskunta- ja tuotantoelämää oikeudenmukaisella tavalla.

2.2.4 Yhteiskunnalliset-, työnjaolliset- ja luokkasuhteet

Omistusmuodosta määräytyy toinen tuotantosuhteiden tyyppiä luonnehtiva tekijä nimittäin ihmisten **keskinäisuhteet tuotannossa**. Näitä ovat **toisaalta yhteiskunnalliset- työnjaolliset** suhteet sekä **luokkasuhteet**. Esimerkiksi maanviljelijä ja työläinen muodostavat kapitalistisissa tuotantosuhteissa työnjaon. Edelliset tuottavat elintarvikkeita ja jälkimmäiset valmistavat muita käyttötavaroita. Viljelijästä poiketen työläinen ei omista itse tuotantovälineitä, mutta eri tavoin työläiset ja viljelijät ovat kapitalistien riiston kohteina. Ehdottomasti tärkein merkitys on kuitenkin luokkasuhteilla. Yhteiskuntaluokilla marxilaiset tarkoittavat ihmisryhmiä, jotka eroavat toisistaan sen perusteella, mikä on heidän suhteensa tuotantovälineisiin.

Alkuyhteiskunnallisissa tuotantosuhteissa ei ollut luokkajakoa, koska tuotanto (metsästys, keräily) suoritettiin yhdessä ja siihen tarvittavat välineet (maa, pyyntijärjestelmät) omistettiin yhteisesti. Alkukantaisessa yhteisössä ei ollut pysyviä ihmisryhmiä, jotka olisivat eronneet toisistaan yhteiskunnallisen aseman perusteella. Kehkeytyneessä orjanomistuksellisissa tuotantosuhteissa perusluokkia ovat maanviljelijät, jotka omistavat maan ja siitä saatavat tuotteet, mutta maksavat valtiolle veroa. Toinen perusluokka olivat orjat, joita yksityishenkilöt sekä valtio omistivat. Kolmas luokka oli orjanomistajat, joille orjat tekivät työtä. Lisäksi jo orjayhteiskunnassa syntyivät käsityöläisten luokka, jotka viljelijästä poiketen eivät tuottaneet tuotetta henkilökohtaiseen kulutukseen vaan myyntiin. Mitä pidemmälle orjayhteiskunta

kehittyi sitä merkittävämmäksi orjat kävivät yhteiskunnalle. Orjat rakensivat tärkeät yhteiskunnalliset rakennelmat ja pientalonpoikaiston ajaututtua velkaorjuuteen kehittyi orjien työhön perustuvia suurtiloja.

Feodalistisessa tuotantosuhteessa työtätekevä perusluokka muodostui ensinnä feodaaliherran hallitsemista talonpojista, joista kehittyi maaorjatalonpoikain luokka. Toinen perusluokka olivat feodalistiset maanomistajat. Feodaaliherra omisti maan ja maata viljelevä maaorja kuului itse maahan. Mikäli feodaaliherra myi maan, siirtyi orja sen mukana. Maaorjalla oli myös käytössään omaa maata, jonka korvauksena hän suoritti maanomistajalle työtä, luovutti tuotteita tai maksoi rahaa. Suuren merkityksen feodalismissa sai käsityöläisten luokka, joiden työn tuloksena kaupungit kehittyivät ja joista feodalismien sisälle muodostui porvaristo eli kapitalistien luokka.

Kapitalistisessa tuotantosuhteessa puolestaan perusluokat ovat työväenluokka, joka ei omista tuotantovälineitä sekä tuotantovälineet omistava kapitalistiluokka. Kolmas merkittävä luokka kapitalistisessa yhteiskunnassa on viljelijäväestö, joka omistaa itse maansa ja tuotantovälineensä. Sosialistisissa tuotantosuhteissa perusluokan muodostaa työväenluokka. Kokemus osoittaa, että kapitalismista kommunismiin siirtymisen kaudella sosialistisissa tuotantosuhteissa oli kollektiivi- ja osuuskunta- talonpoikaista, jotka omistivat tuotantovälineensä. Tämä omistusmuoto on kuitenkin yhteiskunnallinen. Siirtymäkaudella on myös itsenäisiä viljelijöitä ja yrittäjiä, jotka omistavat itse tuotantovälineensä. Perustuotantovälineet sosialismissa ovat yhteiskunnallisessa omistuksessa ja kapitalistiluokkaa ei ole.

2.2.5 Tuotannon jakomuodot

Kolmanneksi tuotantosuhteiden perustyyppit eroavat toisistaan myös **tuotannon jakomuotojen** perusteella, jotka määräytyvät ennen kaikkea omistuksesta. Alkuyhteisössä tuotteet jaettiin kaikkien jäsenten kesken. Orjayhteisössä orjanomistaja sai kaiken orjien tuottaman tuotteen ja orjille annettiin se osuus, joka riitti pitämään hänet työkykyisenä. Feodalismissa feodaaliherra sai tulonsa maaorjatalonpojilta maanvuokrana, joka voitiin suorittaa työnä, tavarana tai rahana. Maaorjatalonpoika taasen sai osuutensa yhteiskunnallisesta työstä tekemällä osan työajasta työtä omalla palstallaan tai siten, että tuotannosta erotettiin hänelle määrätty minimi toimeentuloon riittävä osuus. Kapitalismissa työläinen luo työllään ensinnä oman työpalkkansa, sekä lisäksi lisäarvon, jonka anastaa kapitalisti. Yhteistä kaikille luokkajakoon perustuville tuotantosuhteille on, että tuotantovälineiden omistaja anastaa eri muodoilla itselleen valtaosan työtätekevän ihmisen työn tuloksesta.

2.2.6 Tuotantotapa

Määrättyjen tuotantosuhteiden ja niiden pohjana olevien tuotantovoimien kokonaisuutta nimitetään **tuotantotavaksi**. Tuotantotapojen perustyyppienä ovat ihmiskunnan historian kuluessa esiintyneet edellä mainitut **alkuyhteisöllinen** tuotantotapa, **orjanomistuksellinen** tuotantotapa, **feodalistinen** tuotantotapa, **kapitalistinen** tuotantotapa sekä **kommunistinen** tuotantotapa.

2.2.7 Tuotantovoimien ja tuotantosuhteiden vastaavuuden laki.

Tuotantovoimien ja tuotantosuhteiden välillä toimii kiinteä vuorovaikutus ja riippuvuus, jota kutsutaan **tuotantovoimien ja tuotantosuhteiden vastaavuuden laiksi**. Tämä on yksi keskeisimpiä yhteiskuntakehityksen lakeja, joiden kautta dialektinen materialismi tutkii yhteiskuntaa. Myös marxilainen kansantaloustiede pitää yhteiskuntien taloudellisten prosessien lähtökohtana. Filosofian tutkimuskohteisiin tämä laki kuuluu sen vuoksi, että se selittää kaikkien historian tuntemien tuotantotapojen yleistä kehitystä ja liikettä.

Mitä sitten ymmärrämme tällä lailla? Tuotantovoimat ovat aina kunkin tuotantotavan ja koko yhteiskunnan aktiivisin ja kehittyvin osa. Tuotantovoimat pyrkivät aina kehittymään eteenpäin, vaikkakin yhteiskunnallisista tilanteista johtuen kehitys voi olla nopeaa tai hitaampaa. Tämä kehitys näkyy konkreettisesti työvälineiden, tuotantokaluston, tuotantojärjestelmien ja -menetelmien, koneiden ja

laitteiden kehityksenä. Tämä kehitys tapahtuu kuitenkin aina tietyssä yhteiskunnassa, tiettyjen tuotantovoimien ja tieteellisten mahdollisuuksien puitteissa. Tämä osoittaa, että vastoin monia käsityksiä, ihmisen äly ei ole tärkein historiallisen kehityksen liikevoima, koska tuotantovoimien kehitys on aina sidottu vallitseviin olosuhteisiin. Päinvastoin kuin tuotantovoimat, jotka kehittyvät jatkuvasti, tuotantosuhteille on ominaista, että ne pysyvät pitkään laadullisesti samanlaisina ja niiden kehityksessä tapahtuu vain määrällisiä muutoksia. Tämä merkitsee sitä, että tuotantovoimat pyrkivät kasvamaan yli niiden rajojen, jotka vallitsevat tuotantosuhteet muodostavat. Tällaisessa tilanteessa vallitsevat tuotantosuhteet, jotka aiemmin edistivät tuotantovoimien kehitystä alkavat muuttua tuotantovoimien kehityksen jarruksi. Tämä tuotantovoimien määrällinen kehitys alkaa synnyttää ristiriitoja vallitsevien tuotantosuhteiden sisällä. Esimerkiksi antiikin orjavaltioissa voitiin tuotantoa lisätä vallitsevien tuotantosuhteiden puitteissa ainoastaan orjien määrää lisäämällä. Tämä johti vapaiden talonpoikien tuhoutumiseen ja yhteiskunnan sisäisten oppositiovoimien voimistumiseen. Tänäkin päivänä kapitalismissa uusoikeistolainen politiikka on johtanut tilanteeseen, jossa tuotannon kasvua kapitalismin puitteissa ylläpidetään ennen kaikkea heikentämällä kansan elintasoja ja perusturvaa. Seurauksena on köyhyyden ja työttömyyden pysyvä kasvu. Tuotantovoimien ja tuotantosuhteiden ristiriita voidaan korjata ainoastaan palauttamalla tuotantosuhteet vastaamaan muuttuneita tuotantovoimia eli korvaamalla vanhat tuotantosuhteet uusilla. Tuotantovoimien määrällinen kehitys johtaa näin koko tuotantotavan laadulliseen muutokseen. Tämä laki on aina kaikkien yhteiskunnallisten vallankumousten taustalla.

Tuotantovoimien ja tuotantosuhteiden vastaavuuden laki ei tietenkään ole ainoa yhteiskuntakehitykseen vaikuttava laki. Sen avulla voidaan kuitenkin tutkia ihmiskunnan koko historiaa. Jos historialliset tapahtumat ovat aiemmin näyttäneet irrallisina ilmiöinä tuo tämä marxilainen lähestymistapa historiaan selkeyden ja logiikan. Tämä lähestymistapa antaa meille mahdollisuuden arvioida myös nykypäivää tulevaisuutta.

2.2.8 Geopoliittisten (geografisten, maantieteellisten) tekijöiden osuus yhteiskuntakehityksessä.

Maantieteelliseen ympäristöön kuuluvat mm. ilmasto, maaperä, vesistöt, meret, kasvi- ja eläinmaailma, pinnanmuodostus ja maaperän kaivannaiset. Maantieteellisellä tekijällä on merkittävä vaikutus yhteiskuntakehityksen nopeuteen ja siihen millaisten muotojen kautta yhteiskuntakehitys eri alueilla kulkee, koska ihmisen tuotannollinen työtoiminta toimii vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa. Työtoiminta on mahdotonta ilman tätä vuorovaikutusta. Tästä mm. Marx totesi: "Tuottaakseen ihmiset solmivat tiettyjä yhteyksiä ja suhteita toistensa kanssa ja vain näiden yhteiskunnallisten yhteyksien ja suhteiden puitteissa he vaikuttavat luontoon, tuottavat.." (Palkkatyö ja pääoma). Ympäristön vaikutus näkyy esim. siinä, että alkukantainen ihmisyhteisö (→**alkuyhteisöllinen tuotantotapa t. alkuyhteiskunta**) siirtyi paimentolaisuudesta ja keräilytaloudesta maanviljelyskulttuuriin ensinnäkin siellä, missä luontaiset olosuhteet olivat tähän soveliaimmat ja missä kivikautisilla työvälineillä oli helpointa viljellä maata. Tämä tapahtui Euroasian alueella ensinnäkin Pohjois- Afrikassa ja Lähi- Idässä, jossa sukujärjestelmä hajosi ja tilalle syntyi n. "naapuriyhteisö". Mutta siirtyminen orjayhteisölliseen korkeakulttuuriin tapahtui kuitenkin ensinnäkin jokien suistomailla, joilla kyettiin silloisilla työvälineillä tuottamaan runsaammin lisätuotetta. Vaikka maantieteellisellä tekijällä on suuri vaikutus yhteiskuntakehitykseen, muodostaa geopoliittinen asema vain tuotannon ympäristön, "raamit". Se ei koskaan muodosta yhteiskuntakehityksen syytä tai lainalaisuuksia. (vert. meteoritörmäyksen yhteys biologiseen evoluutioon). Ihmisyhteisön maantieteellisestä sijainnista riippumatta yhteiskuntakehityksen ja historian kulku tapahtuu aina yhteiskunnallisten lainalaisuuksien kautta ja vaikutuksesta. Maantieteellinen tekijä voi kuitenkin vaikuttaa siihen, että yhteiskuntakehityksen muoto noudattaa eri alueilla erilaista kaavaa, vaikka sisältö onkin täysin sama. On huomattava, että Amerikassa, Euroasiassa, Egyptissä, Kiinassa ja Intiassa orjavaltiot syntyivät paljolti toisistaan riippumatta ja saivat myös erilaisia muotoja, mutta olivat kuitenkin orjavaltoita (Miksi Etelä-Amerikan intiaanikulttuurit eivät tunteneet pyörää?). Toisena esimerkkinä esim: se, että vaikka antiikin muinaiskulttuurit syntyivät suurten jokien suistomailla, niin kapitalismi kuitenkin syntyi vaikkapa Euroasian alueella ensinnäkin Euroopassa. Maantieteellinen tekijä vaikutti siihen, että selviytyminen Euroopan viileämmillä alueilla vaati huomattavasti enemmän ponnisteluja ja työtä (tuotantovoimien kehitys oli nopeampaa). Mutta toisaalta feodalismista ja kapitalismin syntyminen Eurooppaan tekivät mahdolliseksi se, että antiikin valtioissa tuotantovoimien kehitykselle oli luotu jo vankka perusta. Historian kehityksen muotoon vaikuttaa myös se, millaisella kehitysasteella naapureina elävät kansat ovat toisiinsa nähden.

Esimerkiksi Rooman orjayhteisöllisen valtakunnan hajoamiseen vaikutti voimakkaasti sellaisten germaaniheimojen naapurisuus, joilla sukujärjestelmä alkoi hajota.

On olemassa erityinen ns. **maantieteellinen suuntaus**, joka hakee yhteiskuntakehityksen perussyitä maantieteellisestä tekijästä. Nämä maantieteellisen suuntauksen edustajat erehtyvät sekoittamaan (tietämättään) toisiinsa muodon ja sisällön. Yhteiskuntakehityksen perustana olevan lain (sisältö) selvittäminen on hyvin vaikeaa. Se ei näy päällepäin. Sen sijaan yhteiskunnan muoto ja sen yhteys maantieteelliseen ympäristöön näkyy selvemmin. Tämä erehdyttää monet tekemään johtopäätöksen maantieteellisen tekijän ensisijaisuudesta yhteiskuntakehityksen määrävänä voimana.

2.3.1 Yhteiskuntataloudellisen muodostuman rakenne

Kukin yhteiskuntataloudellinen muodostuma eroaa laadullisesti muista muodostumista. Yhteiskuntataloudellisten muodostumien rakenteessa on kuitenkin myös useimmille muodostumille yhteisiä piirteitä.

Kutakin muodostumaa luonnehtii tietty yhteiskunnallisten suhteiden tyyppi. Yhteiskunnalliset suhteet ovat vuorovaikutuksen laji, jota esiintyy vain yhteiskunnassa. Ne syntyvät ihmisen sosiaalisen toiminnan myötä tuotannossa, politiikassa, henkisessä elämässä jne. Yhteiskunnallisten suhteiden lajeja on useita, joista mainittakoon taloudelliset, poliittiset, oikeudelliset, sosiaalipsykologiset, organisatoriset, moraaliset. Myös yhteiskunnallisissa suhteissa on olennaista erottaa esisijaiset ja toissijaiset suhteet, jotta voisimme löytää yhteiskunnallisten suhteiden lainomaisuudet.

Marxismiin vastustajat samaistavat marxilaisen yhteiskuntakehityksen lainalaisuudet luonnonlakeihin mikä on ehdottomasti väärin. Historia ei ole persoonaton prosessi, vaan siinä on suuri merkitys kansanjoukkojen tajunnalla ja tahdolla on suuri merkitys. Marxilainen yhteiskunnallisen edistykseen teoria ei kiistä huomattavien henkilöiden roolia historiassa, mutta se hylkää yritykset korvata maailmanhistoriallisen prosessin objektiiviset lait yksittäisten henkilöiden tajunnalla, tahdolla, tavoitteilla tai intohimolla. Todellisuudessa objektiivisesti kypsyneet suuret historialliset muutokset kaipaavat ja synnyttävät välttämättä poliittisia puolueita, ideologeja ja johtajia eikä pain vastoin.

Materiaaliset suhteet ovat tuotannollis-taloudellisia suhteita, joka syntyvät aineellisten hyödykkeiden tuotantoprosessissa. Materiaalisia suhteita ovat myös ihmisen ja luonnon välinen suhde, tuotannon ja kulutuksen väliset suhteet ja perhesuhteet. Materiaalisille suhteille on yhteistä, että ne muotoutuvat ennen ihmisen tiedostamisprosessia. Esimerkkinä voidaan mainita arvo. Marxin mukaan arvo on yhtä objektiivinen ja materiaallinen kuin käyttöarvokin. Samanaikaisesti arvo ei ole esineellistä eikä aisteilla havaittavaa. Arvo on objektiivinen materiaallinen tavarantuottajien välinen suhde. Ns. sosiaaliseen materiaan eli yhteiskunnallisten suhteiden objektiiviseen perustaan kuuluvat materiaaliset yhteiskuntasuhteet, jotka syntyvät ihmisten kesken heidän välittömän elämänsä tuotannossa ja uusintamisessa.

Toissijaisia suhteita ovat päällysrakennesuhteet kuten poliittiset, oikeudelliset ja moraaliset suhteet (yhteiskunnallisen tajunnan muodot). Ne johtuvat materiaalisista suhteista. Ne syntyvät läpäistyään ensin yhteiskunnallisen tietoisuuden. Esimerkiksi poliittiset suhteet muotoutuvat taloudellisten suhteiden ja eri luokkien etujen pohjalta.

Materiaalisten ja ideologisten suhteiden erottaminen määrittävät perustan ja päällysrakenteen käsitteet. Perusta, kuten aikaisemmissa opintokerroissa on ollut puhetta, on yhteiskunnan taloudellisen rakenteen muodostavien tuotantosuhdeiden kokonaisuus. Päällysrakenteeseen kuuluu kolmenlaisia ilmiöitä:

- 1) Yhteiskunnalliset aatteet, mielialat ja sosiaaliset tunteet (ideologia ja yhteiskunnallinen mentaliteetti)
- 2) Järjestöt ja virastot (valtio, oikeuslaitos, kirkko)
- 3) Päällysrakenteelliset ideologiset suhteet

Eli toisin sanoen päällysrakenne on taloudellisen perustan pohjalta syntyneiden yhteiskunnallisten ideoiden, laitosten ja suhteiden kokonaisuus.

Historiallis-materialistinen metodologia tunnustaa perustan ensisijaisuuden päällysrakenteeseen nähden. Jokaisella yhteiskuntataloudellisella muodostumalla on oma perustansa ja sitä vastaava päällysrakenne. Näin ollen yhteiskunnassa vallitsevat poliittiset, oikeudelliset, uskonnolliset ja filosofiset katsomusjärjestelmät sekä vastaavat suhteet ja laitokset riippuvat yhteiskunnan taloudellisesta perustasta. Esimerkiksi eräät kristityt ajattelijat opettavat, että kristinuskon syntyminen teki mahdolliseksi orjuuden olemassaolon. Todellisuudessa orjuuden korvautuminen feodalismilla aiheutti muutokset taloudellisessa perustassa. Orjilla ei ollut pienintäkään kiinnostusta työnsä tuottavuuden kohottamiseen ja vallitsevat tuotantosuhteet jarruttivat yhä voimakkaammin tuotantovoimien kasvua.

Kaikissa antagonistisissa yhteiskuntamuodostelmissa taloudellisen rakenteen yleisenä piirteenä ovat ne taloudelliset suhteet, jotka antavat yhteiskunnan pienelle vähemmistölle mahdollisuuden anastaa suuren työväestön tekemän työn lisäarvo. Näiden yhteiskuntien välillä on kuitenkin myös perustasta johtuvia eroavaisuuksia. Esimerkiksi kapitalismissa on kaksi luokkaa porvariston ja työväenluokka ja sen perustana on tuotantovälineiden kapitalistinen yksityisomistus. Työväenluokka on vapaa sekä omistuksesta että henkilökohtaisista riippuvuudesta ja se on pakotettu myymään työvoimaansa kapitalistille selvitäkseen hengissä. Kapitalismissa kaiken rikkauden pohjana on se, että kapitalistit anastavat työläisten maksamattoman työn lisäarvon muodossa. Porvariston herruus taloudessa johtaa herruuteen myös politiikassa ja omistaen aineellisen tuotannon välineet porvaristo anastaa käsiinsä myös henkisen tuotannon. Näin porvaristo muodostaa päällysrakenteen, joka suojelee ja vakiinnuttaa porvariston herruuden edellytykset.

Antagonistisessa yhteiskunnassa taloudelliset ristiriidat ilmenevät suoraan päällysrakenteen ristiriitoina, kuten ristiriitoina valtion ja kansanjoukkojen vallankumouksellisten mielialojen ja eri puolueiden välillä. Päällysrakenteen riippuvuus perustasta on siinä, että päällysrakenteessa heijastuvat taloudellisessa rakenteessa tapahtuvat muutokset. Kaikissa antagonistisissa yhteiskuntamuodostelmissa uuden perustan ja sitä vastaavan päällysrakenteen ainekset syntyvät jo vanhan muodostuman ja taloudellisen rakenteen puitteissa.

Näin tapahtui feodalismissa, jossa uusien taloudellisten suhteiden ilmaantuminen johti porvarillisen ideologian ja kulttuurin ilmaantumiseen. Feodalismia vastustaneet yhteiskunnalliset voimat (porvaristo, työväenluokka) alkoivat taistella feodalismia vastaan huipentuen porvarillisiin vallankumouksiin. Nämä vakiinnuttivat porvariston aseman.

Myöhemmin porvarillisessa yhteiskuntamuodostelmassa tapahtui muutoksia esikapitalismista imperialistiin siirryttäessä ja nyt toisen maailmansodan jälkeen säätelytaloudesta globalisaatioon siirryttäessä. Nämä taloudellisen perustan muutokset aiheuttavat vastaavanlaisen muutoksen päällysrakenteessa.

Sen sijaan sosialistiseen yhteiskuntaan siirtyminen ei ole mahdollista tällä tavalla. Sosialistinen tuotantovälineiden yhteisomistus sulkee pois riiston ja sen vuoksi tämän omistusmuodon kehittyminen porvarillisessa talousjärjestelmässä ainakaan laajemmassa mittasuhteessa ei ole mahdollista. Kapitalismi luo ainoastaan sosialismin aineelliset ja henkiset edellytykset. Sosialistinen talousjärjestelmä syntyy sosialistisen vallankumouksen kuluessa ja muuttuu vähitellen syrjäyttäen muut talousmuodot. Tätä sosialistisen perustan muodostumisaikaa kutsutaan siirtymäkaudeksi.

Sosialistisen talousmuodon päällysrakenteena on työväenluokan valta, joka on ehdoton edellytys kapitalistisen suhteiden muuttamisessa sosialistiseksi ja toisaalta kukistettujen luokkien vastarinnan tukahduttamiseksi. Toisaalta ilman sosialistiseen talousmuotoon tukeutumista työväenluokan valta on mahdotonta. Lopullisen voiton jälkeen työväenluokan vallasta tulee koko kansan sosialistisen valtio.

Päällysrakenteen riippuvuutta perustasta ei saa kuitenkaan käsittää yksikertaiseksi ja automaattiseksi, vaan päällysrakenteella on suhteellinen itsenäisyys omaan perustansa nähden. Kaikkia päällysrakenteen ilmiöitä ei voi selittää taloudellisilla edellytyksillä vaan kyseessä on monimutkainen vuorovaikutussuhde.

Päällysrakenne on aina aktiivinen voima, joka vaikuttaa yhteiskuntaelämän kaikkiin puoliin, myös omaan perustaansa puolustaakseen. Lujittaakseen ja kehittääkseen sitä.

Nykyaikana päällysrakenteen merkitys historian aktiivisena tekijänä on kasvanut jyrkästi. Porvaristo panee yhä suurempia toiveita ideologisiin ja poliittisiin vaikutuskeinoihin kriisiytyvän kapitalismin pelastamiseksi. Käytännössä tämä tarkoittaa valtion käyttämistä talouden tarpeiden mukaan talouden "sääteelyyn" (finanssikuplan rahoitus, valtion velan kasvu jne.). Myös yhteiskunnalliseen tietoisuuteen vaikutetaan yhä kekseliäämmiin keinoin kapitalismin aseman turvaamiseksi. Tämä päällysrakenteen roolin aktivoimisen tarkoituksena on alistaa työväenluokka porvariston aatteellisen vaikutuksen alaiseksi ja estää vallankumouksellisen liikehdinnän nousu.

Perusta ja päällysrakenne ovat yhteiskuntataloudellisen muodostuman perusrakenneosat. Lisäksi muodostumaan kuuluu muitakin yhteiskuntaelämän aineksia kuten elämäntavat ja perhe.

2.4.1 Historiallisen prosessin ykseys ja monisärmäisyys

Yhteiskuntataloudellisten muodostumien kehitys ja vaihtuminen kuvastavat historian kehitystä. Tuotantovoimien kehitys määrää näin ollen kehityksen suunnan. Yhteiskuntataloudellisten muodostumien kehitys johtuu tuotantovoimien ja tuotantosuhteiden vastaavuuden lainomaisuudesta, tuotantosuhteet vastaavat tuotantovoimien luonnetta ja kehitystasoa.

Kapitalismin aikana historia on muuttunut yleismaailmalliseksi. Ensimmäistä kertaa maailmanhistoriassa muodostui yhtenäinen talousjärjestelmä ja yhtenäiset markkinat. Kapitalismin kehityksen perusta oli koneelliseen tuotantoon sidotut tuotantovoimat. Taloudellisen ja sosiaalisen kehityksen vauhti kasvoi nopeasti, mutta kehitys tapahtuu aina antagonistisessa muodossa. Se perustuu siihen, että kapitalisti anastaa itselleen työläisen tuottaman lisäarvon.

Lenin osoitti, että siirtyminen vapaasta kilpailusta monopoliin ja finanssipääoman kaikkivaltaan on osoitus kapitalistisen järjestelmän vähittäisestä lomaantumisesta. Tämä ei kuitenkaan tarkoita tuotannon kehityksen pysähtymistä. Nykyajan tiede ja tekniikka mahdollistavat talouden nopean kehittymisen. Ominaista imperialismiin ja globalisaation aikakaudelle on, että kapitalististen blokkien välinen kilpailu kiristyy ja kärjistää ristiriitoja tuoden mukanaan militarismin ja poliittisen taantumuksen kasvun. Nämä kaikki heikentävät kapitalistista järjestelmää ja luovat edellytyksiä sosialistiselle vallankumoukselle.

Vaikka historiallinen kehitys tapahtuukin aineellisen tuotannon liikunnan lainomaisuuksien perusteella edeten alkuyhteisön, antagonististen yhteiskuntataloudellisten muodostumien kautta kommunismiin, ei tämä tarkoita sitä, että historian kehitys tapahtuisi yksioikoisesti. Historian kehitys on monien voimien vaikutuksen tulos. Historiallinen materialismi tarjoaa menetelmän historian tutkimusta varten.

Marx ja Engels ovat varoittaneet useaan otteeseen laatimasta teoriaa, joka sijoitetaan konkreettisten tosiasioiden tutkimisen tilalle. Engels kirjoitti: "Materialistisen historiankäsitteen mukaan määräävässä momenttina historiallisessa prosessissa on viime kädessä todellisen elämän tuotanto ja uusintaminen. Enempää ei Marx enkä minä ole väittänyt. Jos joku selittää tämän väärin siten, että taloudellinen momentti on muka ainoa määräävä, niin hän muuttaa tämän väittämän mitään sanomattomaksi, abstraktiseksi ajatukseksi korulauseeksi." [Marx-Engels, Valitut teokset kahdessa osassa, 2. osa, 1959].

Maailmanhistorian yleisen kulun monisärmäisyys johtuu mm. maantieteellisen ympäristön luomista ehdoista ja eri kansojen vuorovaikutuksesta kuten kaupasta, sodista. Esimerkiksi Venäjällä ei syntynyt lainkaan orjanomistuksellista yhteiskuntataloudellista muodostumaa, sillä suku- ja heimojärjestelmän hajoaminen tapahtui aikana, jolloin orjanomistusjärjestelmä Rooman valtakunnassa oli jo tiensä päässä. Näin Venäjällä siirryttiin suoraan sukuyhteisöstä feodalismiin. Myös aasialainen tuotantotapa on omalaatuinen yhteiskuntataloudellinen muodostuma, joka oli hyvin staattinen ja vähän kehittynyt sosiaalisen organisaation tyyppi.

Erilaisilla historiallisen kehityksen asteilla olevien kansojen keskinäisvaikutuksen luonne riippuu niiden yhteiskuntajärjestelmän olemuksesta. Kapitalismin olemuksesta johtui, että Eurooppa käytti teknistä edistyneisyyttään muiden kansojen siirtomaasortoon. Tämä sorto ei ainoastaan hidastanut näiden kansojen kehitystä vaan monissa tapauksissa vie niitä taaksepäin taloudellisessa kulttuurisessa kehityksessä.

Samalla tavalla sosialistisen järjestelmän romahtaminen Itä-Euroopassa vei kansojen kehitystä taaksepäin, mutta se ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö lainomaisuus historiallisen kehityksen luonteesta pitäisi paikkaansa. Historiallinen materialismi ei katso tätä kehitystä kohtalonomaiseksi prosessiksi, vaan siihen vaikuttaa kuten aiemmin todettiin monet erilaiset syyt.

Historian kehityksen monisäikeisyydestä huolimatta jokaisella konkreettisella historiallisella kaudella ilmenee tiettyjä johtavia historiankehityksen tendenssejä. Näistä jaksoista käytetään nimitystä historiallinen aikakausi. Tällaisia aikakausia ovat mm. orjanomistuksellinen ja feodalistinen aikakausi. Toisaalta kapitalismin aikakaudella on erotettavissa esimonopolistinen, imperialistinen ja nyt globalisaation aikakausi. Aikakaudet eroavat toisistaan laadullisesti.

Kun yhteiskuntataloudellinen muodostuma tarkoittaa tiettyä astetta yhteiskunnan kehityksessä, historiallisen aikakauden käsite on konkreettisempi. Se ilmaisee niiden prosessien monisärmäisyyttä, jotka ovat käynnissä tuona aikana vallitsevassa historian vaiheessa. Samana aikakautena on maailman eri puolella ollut olemassa erilaisia yhteiskuntataloudellisia muodostumia. Esimerkiksi Rooman valtakunnan aikaan oli eri puolella maailmaan alkukantaisen yhteisöjärjestelmän asteella olevia kansoja. Kapitalismin kaudella oli joissain maissa feodaalisia tuotantosuhteita.

Aikakausi-käsite voi liittyä myös siirtymiseen yhteiskuntataloudellisesta muodostumasta toiseen. Esimerkiksi renessanssin aikakausi oli feodalismista kapitalismiin siirtymisen aikakautta.

2.5.1 Dialektinen metodi yhteiskunnallisten muodostumien tutkimuksessa

Ilman materialistista dialektiikkaa ei voida muodostaa tieteellistä historiakäsitystä. Marxismi toteaa aineellisten suhteiden merkityksen minkä lisäksi se tarkastelee niitä alituisen muuntumisen ja kehittymisen prosessissa.

Kaikki ilmiöt ovat sisäisesti ristiriitaisia sisältäen toisensa poistoyöntäviä, poissulkevia vastakohtia. Näiden vastakohtien alkutekijät ja tendenssit ovat keskinäisessä yhteydessä eikä niitä voi kuvitella toisistaan erillisinä. Aivan kuten luonnontieteessä on mahdotonta irrottaa toisistaan positiivista ja negatiivista sähkövarausta, samalla tavalla ei voida irrottaa toisistaan feodalistisen muodostuman keskenään vuorovaikutuksessa olevaa ja samalla antagonistista feodaalisherrojen ja talonpoikien luokkia.

Kaikkien prosessien ja ilmiöiden liikunnan lähde on vastakohtien ykseydessä ja taistelussa. Ristiriidat kehittyvät, kärjistyvät ja ratkeavat. Yhteiskunnassa kärjistyneet ristiriidat johtavat uuden voittoon vanhasta, vastakohtien kyseisen ykseyden, kyseisen yhteiskuntaorganismien tai ilmiön hajoamiseen. Vanhan laadun puitteissa tapahtuvat muutokset aiheuttavat hyppäyksenomaisen muutoksen uuteen laatuun. Tämä vallankumouksellinen muutos uurteen laatuun ei tarkoita luonnossa eikä yhteiskunnassa välttämättä mullistusta tai väkivaltaista kumousta.

Kehityksen dialektinen ymmärtäminen hylkää yritykset tulkita kehitys yksinkertaistetuksi vulgaariksi evolutionismiksi, joka sulkee pois ajatuksen siirtymisestä toisesta laadullisesta tilasta toiseen. Tällaiset virheelliset käsitykset ovat pohjana ajatuksille ikuisista sosiaalisista suhteista ja instituutioista (esim. väitteet yksityisomistuksen ikuisuudesta).

Porvarillisessa yhteiskuntatieteessä on vallalla teoria, joka kiistää objektiivisten lakien vaikutuksen yhteiskunnassa. Dialektinen menetelmä osoittaa näiden väitteiden kestättömyyden. Dialektinen tiedostamisen menetelmä noudattaa periaatetta, jonka mukaan totuuden kriteerinä, joka auttaa tekemään eron täsmällisen tiedon ja erehdyksen välillä, on yhteiskunnallinen käytäntö.

Dialektiikka ohjaa tutkimaan oloja, joiden vallitessa konkreettinen ilmiö esiintyy prosessin synnyn, häviämisen tai muuttumisen syynä. Dialektiikka pitää lähtökohtana syyn ensisijaisuutta ja seurauksen toissijaisuutta, mutta ottaa samalla huomioon niiden välillä olevan monimutkaisen yhteyden.

Kirjallisuutta

Marxilais-leniniläisen filosofian perusteet ss. 283-303. Moskova 1980.

Momdzjan, H. Historian merkkipylyväitä; marxilainen oppi yhteiskuntataloudellisesta muodostumasta. Moskova 1982.

3. Yhteiskunnan taloudellinen perusta ja päällysrakenne sekä niiden vuorovaikutus

3.1. Yhteiskunnan perustan ja päällysrakenteen käsite. Perustan määräävä osuus päällysrakenteeseen nähden.

Jokainen yhteiskuntataloudellinen muodostuma eroaa laadullisesti muista muodostelmista. Kullekin yhteiskuntataloudelliselle muodostelmalle on tyypillistä tietty yhteiskunnallisten suhteiden tyyppi. Yhteiskunnalliset suhteet ovat vuorovaikutuksen laji, jota esiintyy vain yhteiskunnissa. Kaikki yhteiskunnalliset suhteet voidaan jakaa materiaalsiin ja ideologisiin suhteisiin. Ideologiset suhteet muodostavat materiaalisten suhteiden päällysrakenteen.

Tuotantosuhteiden kokonaisuus muodostaa yhteiskunnan taloudellisen rakenteen eli perustan

Yhteiskunnan perusta kattaa kaikki ihmisten väliset taloudelliset suhteet jotka muodostuvat aineellisen tuotannon ja heidän elämänsä uusintamisen prosessissa. Niihin kuuluvat tuotantovälineiden omistussuhteet, eri sosiaalisten ryhmien, luokkien väliset taloudelliset suhteet ja tuotantovälineiden omistussuhteista johtuvat jaon ja vaihdon muodot. Ihmisten väliset tuotannolliset suhteet ovat olemassa objektiivisesti ihmisten tajunnasta ja tahdosta riippumatta. Ne muuttuvat tuotantovoimien kehityksen vaikutuksesta.

Materiaalisten yhteiskuntasuhteiden käsite on laajempi kuin taloudellisten suhteiden käsite pitäen sisällään myös ihmisten suhteet luontoon, perhesuhteet jne. Yhteistä materiaalisille suhteille on, että ne muotoutuvat läpäisemättä etukäteen ihmisen tietoisuutta ja ne ovat ensisijaisia kaikkiin muihin yhteiskunnallisiin suhteisiin verrattuna.

Esimerkkinä materiaalisesta suhteesta mainittakoon arvo. Arvo on yhtä objektiivinen ja materiaallinen kuin käyttöarvokin. Samanaikaisesti arvo ei ole aistimellisesti havaittavissa. Arvo on objektiivinen materiaallinen tavarantuottajien välinen suhde. Materiaalisuus sosiaalisessa mielessä ei ole samaistettavissa täysin esineellisen materiaalisuuden kanssa.

Yhteiskunnan taloudellisen rakenteen eli perustan muodostavan tuotantosuhteiden kokonaisuuteen kuuluu omistuksien muodot, niistä seuraavat ihmisten keskinäiset suhteet tuotantoprosessissa ja hyödykkeiden jaon muodot. Perusta ei voi syntyä ennen kuin aineelliset edellytykset täyttyvät ts. tuotantovoimat ovat kehittyneet riittäväälle tasolle. Perusta mahdollistaa tuotannon järjestämisen ja aineellisten hyödykkeiden jaon. Perustan muodostaa myös pohjan päällysrakenteelle, johon kuuluvat yhteiskunnan oikeudelliset, filosofiset, eettiset, taiteelliset ja uskonnolliset katsomukset.

Perusta muodostaa pohjan päällysrakenteelle

Perustassa kuvastuu se tuotantotavan puoli, joka määrää välittömästi yhteiskunnan olemuksen, sen aatteet ja instituutiot. Ideologiset suhteet ilmaantuvat läpäistyään ensin yhteiskunnallisen tietoisuuden. Päällysrakenteeseen kuuluu kolmenlaisia ilmiöitä: (1) yhteiskunnalliset ideat eli aatteet, mielialat,

sosiaaliset tunteet ts. ideologia ja yhteiskunnallinen mentaliteetti, (2) erilaiset järjestöt ja virastot ts. valtio, oikeuslaitos ja kirkko, (3) päällysrakenteelliset ideologiset suhteet.

Päällysrakenteen osat ovat eri tavoin yhteydessä perustaan ja toisiinsa sekä jatkuvassa vuorovaikutuksessa. Jotkut päällysrakenteen osat, kuten valtio, oikeus ja ideologia ovat suorassa yhteydessä yhteiskunnan taloudelliseen järjestelmään kun taas filosofia, uskonto, moraalit ja taide ovat etäämmällä perustasta ja liittyvät siihen väliyhteyksien kautta. Kaikki päällysrakenteen osat ovat kuitenkin yhteiskunnan taloudellisen rakenteen heijastumaa ja muuttuvat sen määräävästä vaikutuksesta.

Idealistit kiistävät taloudellisen perustan ensisijaisuuden. Idealistinen sosiologia pitää päinvastoin aatteita, tajuntaa ja yhteiskunnallista elämää ensisijaisena ja taloudellista elämää henkisen ja poliittisen elämän johdannaisena. Eklektisesti ajattelevat sosiologit taas pitävät taloutta, politiikkaa ja ideologiaa itsenäisinä niin, että ne ovat tasavertaisessa vuorovaikutuksessa ilman että mikään näistä oli määräävä.

Poliittinen päällysrakenne

Yhteiskunnan eri luokkien ja niiden puolueiden suhteet valtiovaltaan hallitsevan luokan välineenä ovat poliittisia suhteita. Poliittinen järjestelmä on näiden suhteiden kokonaisuus ts. talousjärjestelmästä johdettu yhteiskunnan poliittinen päällysrakenne.

Juridinen päällysrakenne

Kussakin yhteiskunnassa vallitseva oikeus lujittaa omistussuhteita, jotka ovat talousjärjestelmän perusta ja joille pohjautuu valtion perustuslaki. Tätä kutsutaan juridiseksi päällysrakenteeksi. Oikeuslaitos ja poliittinen valta ovat luonteeltaan historiallisia. Ne eivät ole aina olleet olemassa eivätkä ne tule aina olemaan olemassa.

Valtio-oikeus ja omistusoikeus varmistavat luokkien taloudellisen ja poliittisen herruuden säätämällä yhteiskunnan lait ja oikeuskäsityksen. Oikeus on hallitsevien luokkien tahto, jolle on annettu lain muoto. Esimerkiksi perintöoikeuden avulla valtio on eri maissa auttanut maaomaisuuksien keskittymistä suuromistajien käsiin (Saksa, Englanti) tai pyrkinyt säilyttämään pienomistuksen (Ranska vuoden 1789 vallankumouksen jälkeen).

Uskonto

Uskonto on merkittävä päällysrakenteen ilmiö. Uskonnollisuus syntyi jo alkuyhteisössä, jolloin se kuvasti alkuihmisen tietämättömyyttä luonnonilmiöiden tieteellisistä syistä. Antagonistisessa luokkayhteiskunnassa näihin selittämättömiin luonnonvoimiin yhdistyi vielä käsittämättömät yhteiskunnallisen kehityksen ilmiöt, kansallisuussorto, sodat, puute ja kurjuus. Tämä loi pohjan uskonnon kehittymiselle edelleen. Uskonnosta tuli hallitsevan luokan ase, jonka avulla alistettuja luokkia pidettiin kurissa ja henkisesti orjuutettuina. Heimojen omat uskonnot korvasivat yleismaailmalliset uskonnot (kristinusko, islam, buddhalaisuus ja konfutselaisuus).

Uskonnon instituutiona synnytti talous. Esimerkiksi Egyptissä ”pakko laskea ennakolta Niilin tulvan ajat synnytti egyptiläisen tähtitieteen ja sen mukaan pappiskastin maanviljelyksen johtajana” Marx kirjoittaa. [Marx, Pääoma Osa I s.460]. Germaaniin vyöryessä entiseen Rooman valtakuntaan vastassa oli kirkko valtiota koossa pitävänä voimana. Kirkko opetti germaaneille kehittyneempiä maanviljelymuotoja ja luostarit pysyivät keskiajalle saakka maanviljelyksen mallilaitoksina. Munkit siirsivät germaaneille myös kehittyneemmät ajatukset taiteesta ja käsityöstä. Kirkko myös nosti germaaniin johtajat monarkeiksi, mikä lopulta johti kirkon vallan kasvuun jopa maallisten hallitsijoiden yli.

Uskonnon yhteiskunnallinen sisältö ja sen sosiaaliset tehtävät ovat vaihtuneet aikakaudesta toiseen. Talousjärjestelmän ja luokkarakenteiden muutosten myötä ovat muuttuneet myös uskonnolliset dogmit ja käskyt.

Esimerkiksi kristinusko sopeutui tavattoman hyvin mitä erilaisempiin taloudellisiin olosuhteisiin. Italiassa se omaksui vahvoja aineksia antiikin mytologiasta, Saksassa aineksia germaanien jumaluskosta ja Kiinassa konfutsen kunnioituksen ja esivanhempien palvonnan. Kristinuskon levittäminen oli valtiomahdin levittämisen ideologinen peite. Piispan istuimen perustaminen pakanalliseen maahan merkitsi maan liittämistä siihen valtioon, joka oli istuimen perustamisen takana.

Jos uskonnon levittämisellä ei olisi taloudellisia syitä, miksi monet syvästi uskonnolliset valtiomiehet liittoutuivat pakanallisten johtajien kanssa toista uskonnollista valtiomiestä vastaan? Mehring kirjoittaa: ”Kun keskiaikaiset pakanat tappoivat kristillisiä lähetyssaarnaajia, he toimivat samanlaisen traagisen lyhytnäköisyyden vallassa kuin työläiset koneellisen tuotannon alkuvaiheessa käydessään koneiden kimppuun. Lähetyssaarnaajat olivat epäilemättä korkeamman tuotantotavan lähettäjiä, mutta pakanoilta, joille tämä tuotantotapa merkitsi armotonta riistoa, sortoa ja orjuutusta ei kaiken kohtuuden mukaan voitu odottaa korkeampien näkökantojen ymmärrystä” [Mehring, F. Historiallisesta materialismista. Tieteellisen sosialismin kirjasto. Kustannusliike Edistys, Moskova. ss 75-76]

Sosialismiin siirryttäessä uskonto säilyy ja se alkaa kuolla pois vähitellen niiden sosiaalisten ilmiöiden häviämisen myötä, jotka ovat uskonnot alun perin synnyttäneet. Uskontoa ei voi kieltää, sillä kieltäminen vain syventää uskonnollisia ennakkoluuloja, joiden juuret ulottuvat kauas menneisyyteen.

Vapaus ja media

Porvarilliset filosofit väittävät, että porvarillisessa yhteiskunnassa vapaudet ja oikeudet ovat olemassa kaikille. Nämä oikeudet ja vapaudet ovat reaalisesti olemassa mutta vain vähemmistölle, omistavalle luokalle. Länsimaissa on käytännössä sananvapaus ja painovapaus, mutta lähes kaikki sanomalehdet, televisio, radio ja muu media ovat porvariston hallussa. Vapaus on sidoksissa käytettävissä olevan rahan määrään. Porvarillinen media ylläpitää porvarillista käsitystä moraalista myös työväenluokassa, joissa porvarillisen ideologia selvästi työväenluokan etujen vastaista. Porvarillisen moraalikäsitelmän mukaan on oikein, että pieni omistava luokka anastaa suuren enemmistön tekemän työn tuottaman lisäarvon itselleen. Uusliberalismin voimistumisen myötä tämän moraalikäsitelmän propagoiminen on vahvistunut.

Päällysrakenteen osuus yhteiskuntakehityksessä

Päällysrakenteella on myös suuri osuus yhteiskuntakehityksessä. Päällysrakenne ilmaisee ihmisen suhdetta tähän perustaan. Erilaisten aatteiden avulla ihmiset perustelevat välttämättömyyden lujittaa perustaa tai hävittää sen. Instituutiot ja järjestöt (valtio, puolueet, kirkko) mahdollistavat aatteiden toteuttamisen. Perustan kautta päällysrakenne vaikuttaa myös tuotantovoimien kehitykseen.

Kaikkien antagonististen yhteiskuntamuodostumien taloudellisen rakenteen yleisenä piirteenä ovat ne suhteet, jotka antavat yhteiskunnan toiselle osalle, pienelle vähemmistölle, mahdollisuuden anastaa suuren enemmistön tuottaman työn lisäarvo.

Alkukantaisessa yhteisössä ei ollut yksityisomistusta eikä luokkia, joten yhteisön päällysrakenteesta puuttuivat valtiolliset, poliittiset ja oikeudelliset aatteet samoin kuin niitä vastaavat laitokset (esim. valtio). Ihmiset harrastivat kuitenkin yhteistoimintaa metsästyksessä, kalastuksessa, alkukantaisen yhteiskunnan tuotantosuhdet pohjautuivat eräänlaiseen yhteisomistukseen. Oleellista oli kuitenkin, että kaikki tuotanto tarvittiin hengissä pysymiseen, eikä lisätuotetta syntynyt. Näin ollen alkuyhteisössä ei ollut riistoa, herruutta eikä alistumista.

Yksityisomistuksen syntyminen loi perustan orjanomistusyhteiskunnalle ja syntyi myös uudenlainen päällysrakenne, orjanomistajan valtaa perustelleet aatteet sekä heidän herruuttaan perustelleet laitokset (valtio). Jotkut porvarilliset historioitsijat selittävät orjanomistus- ja feodaalijärjestelmien synnyn väkivalta- ja valloitusteorioiden pohjalta. Tällöin yksi kansa olisi orjuuttanut toisen kansan ja asettanut itsenä hallitsevaksi luokaksi. Tällaisia toimenpiteitä on tietenkin tapahtunut, mutta niiden alkusyy on kuitenkin yhteiskunnan taloudellisen perustan muutoksissa. Jos syy olisi vain jonkun kansan väkivaltaisuudessa,

minkä takia alkuyhteisössä vankeja ei orjuutettu, ne joko tapettiin tai otettiin heimoyhteisön jäseniksi? Alkuyhteisössä ihmisen työ ei tuottanut lisätuotetta eikä näin ollut mahdollisuutta myöskään sen anastamiseen

Orjanomistuksellisen talousjärjestelmä vaihtuminen feodaaliseen johti myös orjanomistuksellisen päällysrakenteen vaihtumiseen feodaaliseen päällysrakenteeseen, johon kuuluu feodaalinen valtio, feodaalinen oikeus ja feodaalinen ideologia. Orjanomistusyhteiskunnan muuttuminen feodaaliseksi ei kuitenkaan tapahtunut nopeasti, vaan kyse oli orjayhteiskunnan tuotantotavan pitkäaikaisesta kriisistä. Tämä kriisi aiheutti myös valtion, ideologian ja kulttuurin joutumiseen pitkäaikaiseen kriisiin.

Vastaavasti feodalismi korvautui 1600 - 1800-luvuilla kapitalismilla ja feodalistinen päällysrakenne korvautui kapitalistisella. Johon kuului porvarillinen valtio ja oikeus, porvarillinen parlamentaarinen demokratia, poliittiset puolueet, porvarillinen moraalitieteellinen kirjallisuus, taide ja filosofia. Nämä kaikki päällysrakenteen ilmiöt puolustavat omilla keinoillaan kapitalistista järjestelmää.

Uusi talous ei kuitenkaan synnytä päällysrakennetta automaattisesti. Taloudelliset suhteet ja niitä vastaava päällysrakenne muodostuvat ihmisen toiminnan, luokkataistelun tuloksena. Talous määrää perussuunnan, miten päällysrakenne ja sen osat kunakin aikakautena lainmukaisesti kehittyvät. Kehitys ei näy päällysrakenteessa välittömästi, vaan niiden muutosten kautta, jotka tapahtuvat yhteiskunnan taloudellisessa rakenteessa. Luokkayhteiskunnassa tämä tapahtuu eri yhteiskuntaluokkien ja ryhmien välisen taistelun kautta.

Yhteiskunnan perustalle, taloudelle, on ominaista antagonistiset suhteet, sama antagonismi näkyy myös päällysrakenteessa. Äsken kuvattiin mitä on kapitalistisen yhteiskunnan porvarillinen päällysrakenne. Kapitalistisissa olosuhteissa syntyvät myös sorretun luokan aatteet ja järjestöt, kuten työväen puolueet ja työväen lehdet. Nekin kuuluvat päällysrakenteen piiriin. Ideologinen taistelu antagonistisessa yhteiskunnassa on taloudessa esiintyvän antagonismin heijastuma ja kuuluu osan päällysrakenteen ilmiöihin.

Jokaisessa maan yhteiskuntaelämässä näkyy jäänteitä vanhasta perustasta ja sitä vastaavan päällysrakenteen aineksia. Samoin syntyy uusien taloudellisten suhteiden alkeita ja edellytyksiä sekä uusia päällysrakenteen aineksia kuten aatteita. Se, että perusta määrää päällysrakenteen, se ei kuitenkaan merkitse, että eri yhteiskuntien päällysrakenteilla ei voisi olla yhteyttä. Antagonististen yhteiskuntamuodostelmien perustoille ovat ominaisia eräät yhteiset piirteet kuten tuotantovälineiden yksityisomistus, vähemmistön työtätekevään enemmistöön kohdistama riisto ja sorto. Tämän vuoksi näiden yhteiskuntien päällysrakenteessakin on yhteisiä piirteitä. Sekä orjanomistajien, feodalismien että porvariston ideologit pyrkivät selittämään oikeaksi ja puolustamaan yksityisomistusta, ihmisen harjoittamaa toisen ihmisen riistoa.

Näiden yhteiskuntien hallitsevat luokat hyväksikäyttävät ja kehittävät valtion sortokoneistoa kuten poliisia, armeijaa, vankiloita, oikeuslaitosta ja kirkkoja. Porvaristo hävitti rajattoman yksinvallan ja feodaalisen maaorjuuden ja pystytti porvarillis-demokraattisen järjestyksen. Samalla se kuitenkin säilytti osan feodaalisesta sortokoneistosta ja käytti tätä hyväkseen ja täydensi sitä omalla joukkojen alistamiskoneistolla.

Päällysrakenne vastaa perustaa, mutta tätä ei saa ymmärtää metafysisesti muuttumattomana. Se ei sulje pois tapauksia, joissa tämä yhteys puuttuu tai ristiriitoja, sillä ne kuuluvat välttämättömänä osana kaikkiin kehitykseltään monimutkaisiin prosesseihin. Talousjärjestelmän kehitys johtaa päällysrakenteen eri osien väliseen ristiriitaan, päällysrakenteen ja perustan vastaavuuden rikkoutumiseen.

Perustan ja päällysrakenteen väliset ristiriidat ovat mahdollisia myös yhden yhteiskunta- ja talousjärjestelmän puitteissa. Esimerkiksi kapitalismin siirtyminen esimonopolisesta vaiheesta monopolistisen kapitalismin (imperialismin) vaiheeseen aiheuttaa ristiriidan porvarillisen yhteiskunnan muuttuneen perustan ja eräiden entisten päällysrakenteen ainesten kesken. Kapitalistisessa taloudessa

vallinnutta vapaan kilpailun aikakautta vastasi porvarillinen demokratia, kaupan vapaus, liberalismi ja kansojen suvereenisuus. Monopolipääoma ei pyri kaupan ja kilpailun vapauteen vaan monopoliyhtymien ylivaltaan sekä muiden kansojen ja maiden orjuuttamiseen.

Imperialistinen porvaristo pyrki rajoittamaan työläisten sitkeällä taistelulla saavuttamia demokraattisia oikeuksia ja vapauksia. 1930-luvulla tämä ilmeni fasismina ja nyt 2000-luvulla tämä toteutuu Euroopan unionin myötä. Se alistaa suoraan tai välillisesti valtaansa valtiokoneiston sitomalla porvarilliset hallitukset monopolistisiin pääomaryhmittymiin tai työväenliikkeen toimihenkilöt, jotka irtautuneet joukoista oman henkilökohtaisen eduntavoittelunsa vuoksi. Porvarillinen demokratia ja porvarillinen liberalismi joutuvat näissä olosuhteissa syvään kriisiin.

Tällaisessa tilanteessa työväenluokan on pakko muuttaa organisaationsa ja taistelun strategiaa ja taktiikkaa. Tästä on esimerkkinä Suomessa suurpääoman vastainen rintamapolitiikka.

3.2. Perinpohjainen muutos yhteiskunnan perustassa ja päällysrakenteessa

Kulloisenkin yhteiskuntajärjestelmän puitteissa tapahtuvat asteittaiset muutokset perustassa ja päällysrakenteessa pitää erottaa muutoksista, jotka tapahtuvat yhteiskuntajärjestelmän muuttuessa toiseksi. Kapitalismin muuttuessa esimonopolisesta vaiheesta monopoliseen vaiheeseen sai aikaan laadullisia muutoksia eräissä perustan ja päällysrakenteen ilmiöissä. Tämä ei kuitenkaan hävittänyt perustan, valtion, oikeuden tai hallitsevan ideologian porvarillista luonnetta.

Perustan perinpohjainen muutos merkitsee aikansa eläneiden tuotantosuhteiden ja tuotantovoimia kahlehtivien omistusmuotojen hävittämistä. Se merkitsee sellaisten uusien tuotantosuhteiden ja omistusmuotojen lujittumista, mitkä mahdollistavat tuotantovoimien kehityksen. Kumous taloudellisessa perustassa ei kuitenkaan merkitse sitä, että kaikki vanhat talousmuodot häviäisivät kerralla. Esimerkiksi sosialistinen järjestelmä käyttää hyväkseen aina kommunismin saakka vanhoja talouden muotoja kuten tavara, kauppa, vaihto samanarvoiseen vastikkeeseen, arvosuhteet, raha ja hinnat, jotka kuitenkin saavat uuden sisällön ja tehtävät.

Päällysrakenteen kumous merkitsee:

1. Aikansa eläneiden luokkien poliittisen herruuden kukistamista
2. Uuden luokan herruuden pystyttämistä
3. Vanhan poliittisen ja juridisten laitosten järjestelmän murtamista
4. Uuden ideologian kehittämistä ja vakiinnuttamista yhteiskunnan vallitsevaksi ideologiaksi
5. Vanhan päällysrakenteen joidenkin aineiden uudistamista ja hyväksikäyttämistä

Päällysrakenteen kumoukseen kuuluu kaikkien laitosten työn luokkasisällön muuttaminen. Tämä tapahtuu vain yhteiskunta ja talousjärjestelmän uudistamisen myötä. Sosialistinen kumous päällysrakenteessa alkaa porvariston vallan (porvariston diktatuurin) kukistamisesta, työväenluokan vallan pystyttämisestä, porvarillisen valtiokoneiston murskaamisesta ja uuden työväenluokan valtiokoneiston luomisesta.

Sosialistisen vallankumouksen kaudella ideologisessa päällysrakenteessa tapahtuva kumous vaatii enemmän aikaa kuin poliittinen ja taloudellinen kumous. Se edellyttää ihmisen tajunnan perusteellista muuttumista. Tähän liittyy koulujärjestelmän uudistaminen kouluttamaan tietoisia ja aktiivisia kommunismin rakentajia. Samoin kuin kulttuuri-, valistus-, tiede-, kirjallisuus- ja taidejärjestöjen ja -laitosten toiminnan uudistaminen saattaa ne palvelemaan työtätekeviä ja sosialistisen talouden ja kulttuurin rakennustyötä.

Jälkeenpäin voidaan sanoa, että Neuvostoliitossa ja Itä-Euroopan sosialistissa maissa tähän ideologisen päällysrakenteen muutokseen ei panostettu riittävästi. Kuviteltiin, että ideologinen kumous oli tapahtunut, vaikka se olisi edellyttänyt voimakasta panostusta ihmisen tajunnan muuttamiseen koko ajan, sillä porvarillinen ideologinen painostus neuvostokansalaisiin jatkui sosialismin olosuhteissakin ulkomailta käsin. Joka tapauksessa nämä päällysrakenteen muutokset tapahtuvat taloudellisen mullistuksen pohjalta poliittisen ja ideologisen luokkataistelun vallitessa. Ihmisten tajunnassa tapahtuva vallankumous alkaa

ennen poliittista kumousta ja syvenee kumouksen edetessä. Uudet aatteet ja ajatustavat pääsevät voitolle taiteessa, filosofiassa ja moraalissa.

Porvarillisessa vallankumouksessa uuden kapitalistiset talouden luominen tapahtuu ennen poliittista kumousta. Porvarillinen kumous lujittaa feodaalisen yhteiskunnan sisällä tapahtuneen taloudellisen kumouksen ja turvaa porvarillisen valtion ja oikeuslaitoksen avulla edellytykset kapitalistisen perustan kehitykselle.

Sosialistisessakin vallankumouksessa uusien tuotantovoimien ja vanhojen tuotantosuhteiden yhteentörmäys tapahtuu ennen poliittista kumousta, mutta sosialistinen talousmuoto ei voi syntyä kapitalismin sisällä. Tämä johtuu siitä, että sosialistisen talouden syntyminen edellyttää tuotantovälineiden yksityisomistuksen hävittämistä eikä sitä voi tehdä hävittämättä porvariston valtaa (porvariston diktatuuria) ja pystyttämättä työväenluokan valtaa. Sosialistisen perustan luomista edeltää työväen poliittinen vallankumous.

Sosialistinen päälysrakenne ei muotoudu valmiiksi heti, vaan vähitellen auttaen samalla sosialistisen talouden muotoilemista ja puolustamista. Sosialistinen päälysrakenne alkaa muotoutua sosialistisen vallankumouksen yleisen kehityksen kulussa, ennen taloudellisen kumouksen alkamista. Se toimii vallankumouksen merkittävänä välineenä. Se millaisia erityispiirteitä sosialistiseen perustaan liittyy, riippuu kunkin maan olosuhteista. Sosialistinen päälysrakenne säilyttää kaiken sen, mitä porvarillisessa demokratiassa oli hyvää, kuten yleinen äänioikeus, valtaeliitin vastuuvollisuus kansan edessä ts. kaiken sen, mitä porvaristo aikoinaan julisti, mutta mikä ei koskaan toteutunut käytännössä.

Samalla tavalla päälysrakenteen kehityksessä on omat kansalliset erityispiirteet. Orjanomistusyhteiskunnassa poliittisena päälysrakenteena oli monarkia, aristokraattinen tasavalta tai demokratia (muinainen Kreikka). Kapitalismissa päälysrakenteena oli perustuslaillinen parlamentaarinen monarkia, porvarillis-demokraattinen parlamentaarinen tasavalta tai fasistinen diktatuuri. Myös sosialistisissa maissa päälysrakenteessa on eroavaisuuksia. Sosialistisen valtion olemus on kuitenkin aina sama.

3.3. Päälysrakenteen aktiivinen osuus

Kuten aiemmin olemme havainneet, historiallinen materialismi selittää perustan osuuden määrääväksi päälysrakenteeseen nähden. Se ei kuitenkaan kiellä päälysrakenteen aktiivista osuutta. Perustan ja päälysrakenteen vuorovaikutus tapahtuu taloudellisen perustan pohjalta. Perusta synnyttää sitä vastaavan päälysrakenteen ja määrää sen kehityssuunnan.

Valtio on hallitsevan luokan voimakkain ase. Se voi vaikuttaa edistykseellisesti taloudelliseen kehitykseen mutta se voi myös jarruttaa taloudellista kehitystä, jolloin se samalla heikentää taloudellista perustaansa. Samalla tavalla oikeuslaitos, jonka avulla hallitseva luokka lujittaa taloudellisen järjestyksen, vaikuttaa aktiivisesti perustaan. Tämä ei kuitenkaan merkitse sitä, että valtio ja oikeuslaitos voisivat määrätä talouden kehityksen ja kumota taloudellisten lakien vaikutuksen, mutta ne voivat jossain määrin heikentää kulloinkin vallitsevan talousjärjestelmän joitakin tendenssejä ja vahvistaa toisia. Esimerkkinä mainittakoon devalvaatiot ja erilaiset elvytystoimet liikatuotantopulien jälkeen.

Päälysrakenne ei siis seuraa passiivisesti taloudellista kehitystä. Vaikuttaessaan perustaan päälysrakenne tai sen osat joutuvat ristiriitaan perustan tai sen osien kanssa. Yhteiskunnallisen vallankumouksen kaudella vanha päälysrakenne joutuu ristiriitaan uusien tuotantosuhteiden ja tuotantovoimien kehityksen kanssa. Uusi päälysrakenne joka käy taistelua vanhan perustan jäännöksiä vastaan, edesauttaa niiden häviämistä ja uusien tuotantovoimien kehittymistä.

Kirjallisuutta

Konstantinov, F.V. Marxilais-leniniläisen filosofian perusteet. Kustannusliike Progress, Moskova 1980. ss. 286-293.

Kammari, M. Yhteiskunnan perusta ja päällysrakennus. Karjalan ASNT:n valtion kustannusliike, Petroskoi 1959.

Mehring, F. Historiallisesta materialismista. Tieteellisen sosialismin kirjasto. Kustannusliike Edistys, Moskova.